

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרקים במשנתו העיונית של הרב קוק / ג

אתר דעת - מכללת הרצוג

פרקים במשנתו העיונית של הרב קוק

סדרת שיהות

ג. ישראל וארץ ישראל

ערך וביאר

ישעיהו ח. הדרי

בהשתתפותו של

צבי זינגר

הוצאת "אמנה" ירושלים
תשכ"ה

אתר דעת - מכללת הרצוג

א מ נ ה

פרסומים במחשבת היהדות
בסיוע משרד החינוך והתרבות
המחלקה לתרבות תורנית.

דפוס התחיה בע"מ, ירושלים

תוכן

- לאומיות ז
1. השאיפה לאוניברסליות ;
 2. הלאומיות יוצרת הרגשת מחנק ;
 3. אחדות העמים ויחודו של ישראל ;
 4. הלאומיות הכללית לעומת הלאומיות היהודית ;
 5. המיוחד שבלאומיות הישראלית ;
 6. הדת והלאומיות.
- בחירת ישראל וארץ-ישראל יט
1. ישראל „כהנים“ לאומות העולם ;
 2. הסגולה והבחירה בישראל ;
 3. המיוחד לכנסת ישראל ;
 4. היחיד והכלל בישראל ובאומות ;
 5. העם והארץ.
- אחדות ופולג באומה לא
1. אחדות האומה להלכה ולמעשה ;
 2. מזוג השבטים ;
 3. הסיעות ביהדות זמננו ;
 4. היחסים בין הדתיים לחילוניים.
- חופש הדעות והסובלנות נא
1. הבעיה בימינו ;
 2. הבחינה הלאומית של חופש הדעות ;
 3. הסובלנות ורצון ה' ;
 4. הסובלנות והקנאות ;
 5. התלבטות בין הסובלנות והקנאה ;
 6. הסובלנות בחיי הפרט.

שיחה א

לאומיות

ראשי פרקים:

השאיפה לאוניברסליות.
„המחנק“ שבלאומיות.
אחדות העמים ויהודו של ישראל.
לאומיות מהי?
המיוחד שבלאומיות הישראלית.
הדת והלאומיות.

1. השאיפה לאוניברסליות

במקומות שונים בכתבי הרב אנו מוצאים דברים שטבוע עליהם חותם השאיפה האוניברסלית. הגבולות התוחמים את השטחים הלאומיים נפרצים והדיון סובב על האדם באשר הוא אדם ועל הבריאה בכללותה. הנה לדוגמא הקטע הבא:

את הכל, את כל העולם, את כל היצורים, את כל הנשמה אנו רוצים להעלות, ואנו זקוקים להעלות ולעדן את שורש הכל, אנו שוקקים לרומם, לחבר במקור אור החיים... את הזוהר האלוקי של כל העולמים אנו שואפים למלא ולרומם, לעדן ולשגב.

(חכמת הקודש, עמ' תקצ"א)

2. הלאומיות יוצרת הרגשת מחנק

בשל אותה גישה אוניברסלית שאנו מוצאים בכתבי הרב קשה לנו להבין את השקפתו הלאומית. הוא פורש לפנינו יריעה רחבה שיסודות קוסמיים ואנושיים תופסים בה מקום נכבד, ומאידך יש בגישתו יסודות לאומיים קיצוניים. השאלה

היא כיצד ניתן לבאר את תפיסתו הלאומית לאור השקפתו האוניברסלית.

הד להתלבטויות אלו אנו מוצאים בדברי הרב עצמו. התכונה האוניברסלית ממלאת לעולם את לב עדיני הרוח שבבני אדם. על־כן ירגישו מחנק אם יסגירו אותם ברוחם רק בתוך חוג לאומם. (אורות, עמ' קנ"ב)

3. אחדות העמים ויחודו של ישראל

יש להשוות את השאיפה לאוניברסליות ליצירה מורכבת רבת גוונים. החברה האנושית מורכבת מהרבה עמים אשר כל אחד מהם בא לידי בטוי בכשרונותיו המיוחדים, והשאיפה לאוניברסליות יכולה להתגשם לא ע"י טשטוש הגונים המיוחדים, אלא ע"י אחדום ושלובם.

צדקה עשה הקב"ה עם עולמו, מה שלא נתן כל הכשרונות במקום אחד, לא באיש אחד ולא בעם אחד, לא בארץ אחת, לא בדור אחד ולא בעולם אחד, כי אם מפוזרים הם הכשרונות. (אורות עמ' קנ"ב)

ראויה היא האנושיות שתתאחד כולה למשפחה אחת, וחדלו אז כל התגרות וכל המדות הרעות היוצאות מחילוקי עמים וגבולותיהם. אבל העולם צריך להעידון התמציתי, שהאנושיות משתכללת

עידון תמציתי: תמצית העידון. העידון — מושג מרכזי בתורת הרב. רוב הדברים הנראים לנו כרעים, כמוזיקים, אין לשלול, אלא קימת אפשרות לעדן אותם, להעלותם ולהשתמש בהם בצורה הנאותה, המזוככת. אף כאן יש להעלות ולנצל לטובה את חלוקת האנושות לעמים שונים, עושר צביונים: ברבוי הדמויות השונות, בצורות החיים של כל אימה, גנוז עושר; כל עם בצביון חייו, בגווניו המיוחדים.

על ידו בעושר הצביונים של כל אומה. וזה החסרון
תשלים כנסת ישראל, שתכונתה היא כמין אוצר
רוחות גדול הכולל בקרבו כל כשרון וכל נטית רוח
עליונה. ובמילואה הגמור של כנסת ישראל יהיה
שמור בעולם, ביחוד על-ידי קישורה עם כל העולם
כולו, כל הטוב שיוצא מפלוגת עמים ושוב לא-ימצא
כל צורך בהתפלגות הממשית והיו כל העמים
הכלליים חטיבה אחת, ועל גביהם בתור אוצר
קדוש ממלכת כהנים וגוי קדוש, סגולה מכל
העמים, כאשר דבר ד'.

(אורות, עמ' קנ"ו)

הרב העמיק לראות את הקלקלה הנובעת מהתפיסה
הלאומית: מלחמות, שנאה, תחרות. מבחינה זו נראית ההשקפה
על אחדות המשפחה האנושית כראויה ורצויה ביותר. (על
הנוק שמביא הרעיון הלאומי המצומצם עיין עוד ב"עולת
ראי"ה", ח"א, עמ' רלד, ובמאמר "נשמת הלאומיות וגופה"
ב"אורות" עמ' קלב).

ברם, אחדות זו יכולה לטשטש את התרומה המיוחדת
שמסוגל כל עם לתרום לחברה האנושית. נמצא שהחלוקה
ללאומים שונים יש בה ברכה לרוח וליצירה הכלל-אנושיים,
שכן כל עם במסגרת חייו בהיסטוריה, במיקומו הגיאוגרפי,
באופיו השונה ובתנאיו האקלימיים המיוחדים — שונות הן
יצירותיו מאלה של עם אחר, החי בתנאים שונים.

אנו נלכדים איפוא במעגל קסמים: מצד אחד, הלאומיות
גורמת לתקלות, ומאידך — הלאומיות היא היוצרת והמפתחת
כשרונות גנוזים.

דעתו של הרב היא, שאמנם קיים ניגוד בין הלאומיות
לבין ההשקפה האוניברסלית; לפיכך נועד ללאומיות הישרא-
לית התפקיד להתגבר על ניגוד זה.

תורם את תרומתו. פלוגת עמים: חלוקת העמים לחטיבות מפולגות.

אתר דעת - מכללת הרצוג

בעם ישראל יש ריכוז של כל סוגי הכשרונות, והוא מהווה מעין אוצר רוחני המרכז בצורה זעירה את כל הסגולות האנושיות. על ידי התקשרות ישראל ליצירה הכלל-אנושית יבואו כשרונות אלה לידי פיתוחם המלא.

אולם מצב זה יבוא רק בעת "מילואה הגמוד של כנסת ישראל". דהיינו, כשישראל יבואו על תקנתם המלאה, בימות המשיח.

החברה האנושית תתאחד לחטיבה אחת וממילא ייעלמו החסרונות של החלוקה לעמים נפרדים. התפתחותו של עם ישראל וזיקתו לכלל העמים יסייעו לפיתוח הנטיות והסגולות המיוחדות שבכל אומה. שתי המגמות תתקיימנה, אפוא, כאחת: הגישה הכלל-אנושית ופיתוח הסגולות והנטיות של כל עם ולשון.

התכלית הלאומית של ישראל מיוחדת היא בתור חטיבה אחת בעולם שהיא מצוינת בתקוותה . . . לא בשביל עצמה, כי אם בשביל הטוב הכללי . . . שאי אפשר שיבנה כי אם על ידי תקון עולם במלכות שדי.

. . . אין מגמת מלוכת ישראל בתור אבר פרטי מתוך כל האנושיות כולה, כי אם בתור ערך הכלל כולו, שצריך שיתכנסו אליו כל הפרטים, להתעלות עמו, להשפיע עליו ולהיות מושפעים ממנו.

. . . כל העמים יש לכל אחד מהם מטרה ותעודה, המצטרפת בתור מקצוע מיוחד הנצרך לתקון העולם, שכל אומה מתיחדת בה, על פי תכונותיה, גזעה, על פי דעותיה וכח ההיסטורי שלה, ומנחלת למין האנושי כולו את בניניה הפרטיים . . . ועל

מצוינת: מיוחדת. היא אמנם מתנת ד' וכו': התרומה שתורם כל עם היא מתנת ד' אבל אין זה בערך — בהתייחסות לכלל היצירה האנושית.

כן היא אמנם מתנת ד', אף שאין זה עומד בערך כללי, ואין התכלית הלאומיות הפרטית אותה התכלית הגלויה, שבה אנו מכירים את כבוד ה' בעולם, שהיא באין ספק התכלית המשותפת הכללית למין האדם כולו.

כל עם יש לו כשרון מיוחד להרחיב חכמתו וכשרונו הרוחני. אמנם רבות הנה הנתיבות הפרטיות במקצועות שונים, שכל העמים צריכים לעבוד יחד בעבודה האנושית, איש איש לפי המקצוע המיוחד לו לפי טבעו. אבל הדבר המיוחד בחכמת ישראל, חכמת התורה, הוא להשכיל, איך כל עבודות העמים כולם בשדה החכמה מתכנסות למקום אחד, לדעת ד' ולישר דרכים במעגלי צדק כלליים שגורמים להביא שלום בעולם.

(עולת ראייה, ח"א, עמ' שפ"ו—שפ"ז)

4. הלאומיות הכללית לעומת הלאומיות היהודית

כדי להבין אל נכון את גישתו של הרב עלינו להקדים ולשאול, מהי בכלל לאומיות, ולאחר מכן להעמיק ולראות מה בין לאומיות סתם לבין לאומיות יהודית. התנועה הלאומית היא תופעה של הדורות האחרונים. לראשונה היא קמה לפני כמאתיים שנה במערב־אירופה, ומשם התפתחה במאה שעברה ברחבי אירופה. במאה הנוכחית התפשטה תנועה זו על פני העולם כולו וכיום היא מקיפה את כל עמי תבל. על מדוכת הגדרתה המדויקת של מהות הלאומיות ישבו מחוללי התנועות הלאומיות השונות, וכל אחד ניסה להשיב על השאלה כדרכו. בדור האחרון היתה שאלה זו נושא למחקרים היסטוריים וחברתיים, ודעות שונות הוצעו כדי להסביר את אופיה ומהותה של הלאומיות. הצביעו על גורמים שונים

[יא]

המלקטים ומאחדים צבור של אנשים לאומה, כגון: גזע, לשון, דת, טריטוריה, תנאים כלכליים, עבר היסטורי משותף וכו'. מאידך גיסא, עמדו גם על העובדה שגורמים אובקייטיביים בלבד אינם מסבירים את הלאומיות, כי בסופו של דבר אין הלאומיות מתבססת אלא כאשר האומה רוצה להיות אומה. ועל כן בא ההיסטוריון הצרפתי ארנסט דינאן, שחי במאה שעברה, והגדיר את הלאומיות על פי רצונה של האומה: "קיומה של אומה הוא משאל-עם הנערך יום-יום". כלומר, יום-יום חוזרת ומחליטה האומה להיות אומה, ועל ידי כך נוצרת הלאומיות. אלא שתשובה זו אף היא גוררת שאלה חדשה: מדוע "מצביעים" אנשים אלה ב"משאל עם" לקיים את האומה? מה דוחף אותם ל"הצביע" על השתייכותם ללאום זה או אחר? וכך אנו חוזרים אל התשובות מתחום ההיסטוריה, ואנו מסבירים את הלאומיות לאור תולדותיהם של אנשים שנתקצבו ונתלכדו באזור גאוגרפי מסוים, או שיש להם עבר משותף בתחום אחר.

בסיכומו של דבר אנו נאלצים למצוא את ההסבר ללאור מיות הן בעבר והן בהווה, ועלינו לבדוק ולחקור מה היו הגורמים בעבר שהשפיעו כל כך עד שרישומם ניכר בהווה. בעיה זו העסיקה את הוגי הדעות היהודיים של הדורות האחרונים, וביחוד את כל אלה שהצטרפו לתנועה הציונית. עם שעמדו על האופי הכללי של הלאומיות, בהיותה תנועה שהקיפה עמים רבים בעולם, הכירו כי הלאומיות היהודית יש לה תכונות מיוחדות משלה.

אף כאן נתפלגו הדעות. אחד-העם הצביע על המוסר היהודי כדבר המאפיין את הלאומיות היהודית. לעומתו טען יעקב קלצקין כי צורת החיים — כלומר המצוות, ההלכה — של העם היהודי היא שפיתחה את התכונה הלאומית היהודית. בורוכוב הדגיש בעיקר את התנאים הכלכליים המיוחדים שבהם חי העם היהודי בגולה, ואילו דובנוב הסביר את הלאומיות היהודית על פי ההתפתחות התרבותית העצמאית במרכזי הגולה. בן-ציון דינור נתן את דעתו לזיקה הבלתי נפסקת של העם לארץ ישראל, ויחזקאל קויפמן העלה על

אתר דעת - מכללת הרצוג

נס את דבקות העם באמונת ישראל, שכן אמונה זו היא שייחודה ואחדה את האומה.

תפיסתו של הרב שונה לחלוטין מכל ההסברים וההגדרות של הלאומיות. הנחתו היסודית היא שהלאומיות היהודית אינה שייכת כלל לסוג הרגיל של לאומיות. הוא אינו מסתפק בכך שהדקע ההיסטורי של עם ישראל הוא מיוחד במינו, ואף אינו אומר די בהצביעו על האמונה ואורחות החיים הישראליים. טענתו היא שהלאומיות היהודית שייכת לקטיגוריה אחרת, השונה בתכלית מלאומיותם של עמים אחרים. לגבי הללו מוכן הוא לקבל הסברים שיוצעו על יד חוקרים, אך הלאומיות היהודית אינה נושא למחקר ועיון בתחום ההיסטוריה, תורת החברה או חקר מעמד האדם בעולם. היא שונה במהותה, היא מיוחדת מכל וכל. לא זו בלבד שיש לה עבר אחר, אלא יש לה גם תוכן אחר, מגמות ושאיפות אחרות, ולכן אין לדון את הלאומיות היהודית על פי קנה-המידה של לאומיות סתם.

בכל עם ולשון הנקודה הפנימית של חפץ החיים הקבוציים מיוסדת היא על התוכן הכלכלי לכל צורותיו, ביסוד הדאגה הפנימית השרויה בקרב האדם לבצר את מעמד חייו הגשמיים, והרוח העליון המחיה ומאיר את הנקודה הזאת הוא רוח הסדר והיופי, שהוא חפץ העונג של החושים, על פי משאלות לב האדם, וכשהם באיזה קיבוץ על פי סגנון אחד, עושה השווי הזה את התוכן הלאומי.

אמנם בישראל מונחת התכונה האלוקית במעמקי טבע נשמת האומה, הצמאון לדעת והרגשה אלוקית... היא לו הנקודה, שהחיים מורגשים

חפץ החיים: רצון החיים, השיווי: המשואה או האיזון של הכוחות: מצד אחד המניע החמרני-הטבעי, ומצד שני — המניע

בה... הענין האלוקי... הוא עצם הישראלי
שתארו מתגלים בכל התנועות השונות.
(אורות, עמ' ס"ד)

הרב רואה אפוא את המניע העיקרי להיווצרות לאום
במלחמת הקיום, בגורם החומדי, אלא ש"הדאגה לבצר את
מעמד חייו הגשמיים" זוכה להארה של סיבה עדינה ונאצלת
יותר: רוח הסדר והיופי — האסטטיקה, זו הנלחמת באנרכיה,
בחוסר השלטון, אולם אף ביסודה של זו מונח "חפץ העונג
של החושים", דהיינו, בסוף החשבון, הגורמים ליצירת אומה
הם חמרניים. הרב רואה כאן כעין משוואה: מניעים לכללים
בצירוף סיבות אסטטיות-חושיות, יוצרות את הלאום.

אבל כל זה קיים רק אצל אומות העולם. בישראל המניע
להתלכדות העם שונה בתכלית. ה"תכונה האלוקית" היא יסוד
ההתאגדות הישראלית. ה"ענין האלוקי" הוא יסוד האומה.

טבע הנשמה הכללית של כנסת ישראל הוא
אלקיותה. לא בחירתה גרמה לה את יתרונה
האלוקי, לא מצד מעשיה הפרטיים, לא בצדקתה
ויורש לבבה באה אל מעלתה.

תכונת גזעה, הגופני והרוחני, עשתה לה את חילה
ואת עוזה באלקים, אשר לא בבחירה לקחה
אותו ולא תוכל כל קלקלה של בחירה לאבדו.
(הקדמה ל"שבת הארץ", עמ' ז')

ישנם בעולם חסידים, פילוסופים, אנשי קודש
ואנשי אלקים, אבל אין בעולם אומה שנשמתה

הרוחני. שניהם יוצרים את הלאום. ענין אלוקי: מושג מתוך ספר
"הכוור", שמשמעו "הכוח המיוחד לאדם המכשיר אותו לבא בהתחברות
עם האלקים" א': "העצם האלוקי שעמו בא האדם בהתחברות" (כוורי
מאמר א, מ"ב, צ"ה; וכן ראה גם בפילוסופיה של היהדות לי. גוטמן,
הערה 334, תפיסות שונות בהגדרת המושג). כאן הכוונה שהענין
האלוקי הוא המיוחד את ישראל ללאום וגילוייו באים לידי ביטוי
בגלגוליה השונים של ההיסטוריה הישראלית.

העצמית לא תוכל להשתלם כי אם על פי המגמה האלוקית העליונה בעולם, כי אם ישראל.

(אורות, עמ' נ')

כנסת ישראל אינה אומה כפי המובן הרגיל, אלא התמצית האידיאלית של האדם, המופיעה בתור קיבוץ חברתי ממולא של האדם, המופיעה בתור "לאום" בדרך ההשאלה, מפני שכל הקיבוצים המיוחדים שבבני אדם נקראים כן.

(אגרות הראיה, ח"ב, עמ' ס"ה)

5. המיוחד שבלאומיות הישראלית

לאור הנאמר לעיל עלינו לשאול שאלת סיכום: האם הייחוד הישראלי הוא רק במה שנוגע לצדדים הלאומיים או שהוא נוגע אך לצדדים האנושיים הכלליים:

צורתם של ישראל צריכה להתברר, אם האנושיות הכללית של תוכן האדם עומדת היא בה בצביונה כמו שהיא אצל כל העמים, ועליה נבנתה הצורה הישראלית המיוחדת או שמעקב עד ראש הכל הוא מיוחד. לברור זה צריכים להשתמש במקורות שונים: תורניים, שכליים, היסטוריים, רזיים הופ-עיים, שיריים, ולפעמים גם כן פוליטיים ואקונו-מיים. נראה הדבר שמקודם נערך הדבר שצורת האדם תשתלם בכללותה ובתור תוספת ויתרון יגלה על

ממלא וכו': בעם ישראל נמצאים במילואם כל גנוני הלאומיות המצויים בעמים אחרים.

בדרך ההשאלה: מושג הלאום בישראל שאול מעמים אחרים. רזיים: השייכים לתורת הסוד. הופעיים: הבאים, מההופעה, מההתגלות. והוחל: התחיל. הוראה נוספת: נולד, על סמך הפסוק בישעיהו פרק א' פסוק ח': „היוחל ארץ ביום אחד, אם יולד גוי פעם אחת, כי חלה גם ילדה ציון את בניה“.

האומה המיוחדת רוחה המפואר בהדרת קודש. אבל נתקלקלו העיניים ורוח האדם שקע כל כך בכלל, עד שלא היה החול יכול להעשות בסיס לקודש, אלא אם כן יקלקל אותו, והוכרחה גלות מצרים לבוא בתור כור הברזל, שצרפה את צד האדם שבישראל, עד שנעשה לבריה חדשה, וצורתו החולית נטשטשה לגמרי. והחל גוי פעם אחת על ידי הגרעין האנושי, לצורה שמראש ועד עקב כולה ישראלית, יעקב וישראל.

(אורות, עמ' קנ"ב)

תשובתו של הרב אינה נאמרת בלשון ודאי: "נראה הדבר" לכתחילה היתה הכוונה שישראל יהיו ככל האדם, אלא שיהיו ניחנים בסגולה מיוחדת כתוספת על היסוד הכללי שבהם, האדם ירד מדרגתו, וישראל לא יכלו שוב לבנות את המיוחד שבהם על אותו יסוד שנתקלקל. במצרים נתגבשה האומה הישראלית, אבל גיבוש זה יש לו משמעות עמוקה. "צד האדם שבישראל" הזדכך במידה כזו שהפך להיות שונה בכל מהותו משאר החברה האנושית. הרב רואה רמז לתהליך זה בשני השמות של יעקב אבי האומה הישראלית, יעקב מלשון עקב, כלומר שרק בחלק ממנו הוא שונה מאחיו, ולאחר מכאן נקרא שמו: ישראל, היינו, כולו ישראלי. (להבנת ענין "יעקב וישראל" עייך עוד בספרו של ש. י. עגנון "אתם-ראיתם" עמ' ס' "יעקב וישראל").

6. הדת והלאומיות

מתוך יחודו של עם ישראל נובע הבדל נוסף, זה הקשור לדת וללאומיות. אין הלאום דבר נוסף על הדת הישראלית, ואין הדת יכולה להתקיים בלי המסגרת הלאומית. שני גורמים אלה דבוקים ואחוזים בעצם האופי הישראלי בלי אפשרות של הפרדה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

טעות גדולה היא ביד אותם שאינם מרגישים את האחדות הסגולית שבישראל וחפצים הם בדמיונם להשוות את הענין האלוקי הזה, המיוחד באופי הישראלי, לענין כל תוכן של עם ולשון אשר בכל משפחות האדמה, ומזה בא הרצון לפלג את הענין הלאומי ואת הענין הדתי לשתי פלוגות.
(אורות, עמ' מ"ה)

מבין השיטין של דברי הרב נשמעת דעתו על החלוקה ל"לאומיים טבעיים" ול"לאומיים דתיים", שהיתה לה מהלכים באסכולה מסוימת במחשבת חיבת ציון. על בעיה זו דן הרב עוד בגיל צעיר בפני הגאון ר' מרדכי אלישברג. הרב ר' צבי יהודה קוק שליט"א מספר על כך בחוברת "לשלשה באלול", ירושלים תרצ"ה, עמוד ט'. דעתו של הרב אלישברג היתה שהלאומיות הישראלית היא טבעית ביסודה "כראוי וכמוכרח לכל אדם לאהוב את אומתו" אלא שבישראל אהבה זו מתקשרת לקדושה המיוחדת של ישראל בגלל התורה והמצוות הקשורים לישראל. אולם הרב קוק סבר שהלאומיות היהודית מיוחדת היא מכל וכל, ואדם מישראל האוהב ומתקשר ברעיון הלאומיות עולה למדרגה נפרדת, שאין לה אחר ורע אצל כל אומה, אלא מיוחדת היא לישראל. הרב אלישברג הודה כנראה לדברי הרב ואמר לו בסוף השיחה: כבוד תורתו עוד יחולל דברים גדולים בארץ ישראל. (השיחה התקימה כנראה בשנת תרמ"ט. הרב עלה ארצה בשנת תרס"ד).

אתר דעת - מכללת הרצוג

שיחה ב

בחירת ישראל וארץ־ישראל

ראשי פרקים:

ישראל — „כהנים" לאומות העולם.
הסגולה והבחירה בישראל.
המיוחד לכנסת ישראל.
היחיד והכלל בישראל ובאומות.
העם והארץ.

1. ישראל - "כהנים" לאומות העולם

לאחר העיון בשיחתנו הראשונה בחוברת זו עדיין נשארת השאלה: מה מקום ליחודו של עם ישראל בעולם? מדוע יש צורך שישראל יהיה "ממלכת כהנים וגוי קדוש, סגולה מכל העמים"?

בקטע הבא מסביר הרב את הצורך בעם נבחר בין האומות ע"י השוואה עם מעמד הכהנים בתוך עם ישראל:
הקריאה של "כל העדה קדושים ובתוכם ד'" היתה קריאה לועגת לכל תוכן הקודש ולכל הרוממות... הדרישה להעשות עד שיהיה הקודש מבוסס בחיים באמת, שיהיה מובטח מכל פגם וסאוב, שלא יהפך לרועץ ולצרה היותר גדולה של העולם. על־כן הוכרח הדבר שירד חיים שאולה, להאבד מתוך הקהל ולהיות לעולם לאות לבני מרי, שלא יהיו עוד כקורח ועדתו. הקריאה אל כל העמים,

הקריאה וכו': במדבר ט"ז ג'. טענתו הלעגנית של קורח נגד משה.

הדרישה וכו': עד שתתבסס הקדושה בישראל צריכה להתקיים החלוקה של כהנים המיוחדים לקדושתם. קורח לעג לרעיון זה.

[יט]

השקועים בכל רפש הטומאה, בכל מעמדי הרשע והבערות, בתהומות החושך היותר מחרידות: "הנכם כולכם קדושים, כולכם בנים לד', אין הפרש בין עם לעם, אין עם קדוש ונבחר בעולם, כל האדם הוא קדוש בשוה" — זאת היא הקרחות האנושית...

העולם צריך שיכיר, כי לא בהגה אחד, באמרת אמונה מתוארת לבדה, כי לו לאדם לעוף לגן-עדן, וכל אוצר הרעה, הרצח והתעוב, הספון בכל חדרי רוחו, בדמו ובבשרו, יכול להשאר בעינו, וממילא הלא איננו צריך צרוף ולמוד, רכוז ועליה... יכיר האדם וידע, כי כל עמלו צריך שירוכז לטוהר הנפש, האפשרות של הטוהר בתכונת העמים טעונה היא מילוי של רכוז, שהוכן כבר על-ידי אותה ההכנה הגדולה שהפליאה יד ד' לעשות על-ידי אותה האומה הנפלאה... החפץ של העמדת גוי אחד בעולם בתור ממלכת כהנים וגוי קדוש שהוא צריך להיות למופוז על האור העליון האלהי החודר בחיי העמים, שרק בהיותו מצוי ועומד, בהיותו חסון וחפשי, בהיותו שב לבנינו ולאשרו, אז יבורר לכל כי סגולת הקודש אינה סגולה זולה, שיכולה להנטל בכל ידים מסואבות, כי אם סגולה העולה בעמל נורא, במסירות נפש קבוע.

הקרחות האנושית: קורח קרא לטשטוש התחומים בין ישראל לכהנים, והקוראים לטשטוש ההבדל בין ישראל לעמים חוזרים על מעשי קורח בהרחבת הנוסחה, זהו מעשה ה"קרחות" של קורח ביחס לאנושות כולה. האפשרות של טוהר וכו': הגוים יכולים להטהר אבל רק באמצעותם של ישראל.

קיימים זדמים המטפחים את הסיסמה כי "כל העמים קדושים" ושאין לשום אומה תפקיד רוחני מיוחד ומשום כך מתנגדים הם לדעיון בחידת ישראל. סיסמה זו הם מבססים על רעיון השוויון והאחווה. הם טוענים שהקידמה של האנושות תלויה בשבירת כל הגבולות המפרידים בין העמים, ולפיכך סבורים הם שיש לפסול כל תפיסה של "בחידה".

הרב טוען כי סיסמה זו היא שטחית באשר היא מתעלמת מן המציאות הרוחנית. הישגים רוחניים נקנים ע"י עמל רב ומאמצים ממושכים, ואילו הרעיון שכל העמים קדושים מבוסס על ההנחה שכל האנושות כבר הגיעה לרמה רוחנית גבוהה. הרב מסביר את הניגוד בין המציאות הרוחנית של האנושות כמות שהיא לבין סיסמה שטחית ודימאוגית. דוגמה לניגוד זה הוא מבחין בפרשת קורח. קורח העלה את הסיסמה "כל העדה כולם קדושים" ועליה ניסה לבסס את הדרישה לבטול הכהונה. לפיכך מכנה הרב את הזרם המתנגד לבחידת ישראל: "הקרחות האנושית". הרב רואה בתפיסה זו חזרה על מעשה קורח. קורח רוצה לבטל את יחודה של הכהונה בישראל, ותלמידיו רוצים לבטל את יחודו של העם. את "כהונתו" לגבי עמים אחרים.

עם ישראל השיג את סגולותיו תוך מאמצים בלתי פוסקים במהלך ההיסטוריה, ומשום כך יש לו תפקידי "רכוז" בהתפתחות העמים האחרים. אם תבטל יחידותה של האומה הישראלית יהיו ההישגים שלה נראים כקלים וכנוחים להשגה. החברה האנושית לא תשקיע איפוא מאמצים להגיע להישגים אלה, והיא תהקה אותם רק בצורה חיצונית. נמצא, ששוב לא לא הושגה המטרה. עם ישראל, צריך אם כך, להישאר "כהן" לאומות, כדי להזכיר להן בכמה קשיים עלו לו הישגיו—דבר שישמש להן ככוח מדרבן לעבודה רוחנית מתמדת.

2. הסגולה והבחירה בישראל

לאחר שהתברר לנו, בשיחה ראשונה, מעמדו המיוחד של עם-ישראל בקרב האומות, עלינו לשאול: מגין שואב עם-ישראל את הכח ל"כהונתו"?

שני דברים עיקריים ישנם שהם יחד בונים את קדושת ישראל וההתקשרות האלהית עמהם. האחד הוא סגולה, כלומר טבע הקדושה שבנשמת-ישראל מירושת האבות, כאמור: "לא בצדקתך" וגו' (דברים ט' ה') "רק באבותיך חשב ד' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם" (דברים י' טו'). "והייתם לי סגולה מכל העמים" (שמות יט' ה'). והסגולה הוא כוח קדוש פנימי, מונח בטבע הנפש ברצון ד', כמו טבע כל דבר מהמציאות, שאי אפשר לו להשתנות כלל. והשני הוא ענין בחירה, התלוי במעשה הטוב ובתלמוד-תורה. החלק של הסגולה הוא הרבה באין ערוך כלל, יותר גדול וקדוש מהחלק התלוי בבחירה. אלא שברית כרותה היא, שהסגולה הפנימית לא תתגלה בזמן הזה כי אם לפי אותה המידה, שהבחירה מסייעת את גילויה, על-כן הכול תלוי לפי רוב המעשה וקדושת האמונה ותלמוד-תורה.

(אגרות, ח"ב, עמ' קפ"ו)

הרב רואה, אפוא, שני מקורות ליחודם של ישראל. האחד — יש להם לישראל מעמד מיוחד בטבע, תוכן סגולתי שאינו תלוי במתן-תורה, אלא ניתן להם ברצון ד' מתוך אהבת בראשית לאבות האומה. השני — ישראל מתיחדים מאומות העולם במעשיהם הטובים, הנעשים על-ידי בחירתם החפשית במצוות התורה.

קדושת ישראל הטבועה בסגולה הטבעית גדולה מזו הבאה על-ידי הבחירה, כי "הטבעית" כשמה כן היא, טבעית

ההתקשרות וכו': הקשר בין הקב"ה וישראל. כמו טבע וכו': הקדושה טבעית היא לישראל, כשם שהטבע חקק חוקים שונים במציאות.

היא לאדם מִישראל, עמוקה היא מכדי שתתחלל ותעלם מרבדי נשמת האדם היהודי. ואילו, זו הבאה ע"י בחירה — מותנית היא במעשים והללו בתחום רצונו החפשי של האדם הם. בין השניים קיימת תלות. כל שיבחרו ישראל בדרך התורה, כך תתגלה יותר סגולתם הפנימית. נמצא שהטבע המיוחד לישראל גנוז ויוצא לאור על-ידי מעשים בחייריים. (גם אם הרב אינו מציין זאת במפורש נראה שיסוד דבריו הם דברי ר' יהודה הלוי ב"כוזרי" מאמר א', צ"ה: "שאבאר אצלך גדולת־העם" וכן שם צ"ו: "זאת באמת היא הגדולה הנמשכת מאדם" וכו').

טעות יסודית היא החזרה מכל היתרון שלנו, החדלון מההכרה של "אתה בחרתנו". לא רק משונים אנחנו מכל עם ולשון, כי אם גם מעולים וגדולים מאד מכל עם. אם נדע את גדולתנו אז יודעים אנו את עצמנו, ואם נשכח את גדלנו אנו שוכחים את עצמנו, ועם שישכח את עצמו, בודאי הוא קטן ושפל.

(אורות, עמ' נ"ה)

3. המיוחד לכנסת ישראל

אולם נשאלת השאלה: במה מתבטאת סגולתם של ישראל, מה הם גילוייה המעשיים?

סגולתה של כנסת ישראל היא, שהיא מסתכלת על ההויה כולה באספקלריה המאירה של קדש; בכל עוז חייה היא מכרת, שהחיים שוים הם את ערכם רק באותה מידה שהם אלהיים, וחיים שאינם אלהיים אינם שוים לה מאומה... חיים

החזרה: החרטה. גדולתנו־עצמנו וכו': עצמות עם ישראל היא גדולתו, כשעם שוכח את עצמותו (במקרה שלנו — את גדולתו) הרי הוא ממילא מתקטן.

אתר דעת - מכללת הרצוג

שאינם אלהיים אינם חיים כלל, והידיעה הזאת המונחת בעומק תכונת נשמתה, מטבעת עליה את חותם ערכה המיוחד לה, המוטבע על כל יחיד ויחיד מיחידיה.

(הקדמה ל"שבת הארץ" עמ' ז')

הקשר בין הערכים האלהיים לחיי האומה הוא המקנה לאומה הישראלית את יחידותה. היסוד של העם הוא הניקה של כל ערכי החיים אל האלוה.

זיקה זו היא יסודית לעם-ישראל מאז ימי אברהם, הוא שהניח את האשיות לבנין הלאומי המבוסס על התשוקה להביא פדות וישע רוחניים לכל יצורי תבל. חיי אברהם הם אב-טיפוס לתכונות ולאורח-חיים של האומה. הזדהות עם עלבון התבל, (צער העולם), השאיפה לגלות את האור, הם היסוד לחיי האומה.

ומציירים לנו נשמה גדולה ענקית לכל מלוא שאיפותיה, את תשוקתה הכבירה לחופש ואור, את צערה החזק, את מכאובה הנמרץ על עלבון התבל — את נשמת אברהם, איך היא מתמרמת בראותה את האושר, את האור המוכן לכל... והבארות נסתמו "סתמום פלשתים וימלאום עפר". איך מתפרץ הארי מהסוגר, איך נוטל הוא את מקלו בחרון, משבר את הצלמים, קורא בכוח לאורה, לאל אחד, אל עולם.

מטבעת עליה וכו': האידאה היסודית של החיים מטביעה את חותמה על כנסת-ישראל שבכל אחד מבניה טבוע חותם זה מטבע בריתה.

איך נוטל וכו': רומז לאגדת חז"ל על מעשי אברהם בפסילי תרה, עיין בבראשית רבה, פ' ל"ח אות י"ט. סתמום פלשתים וכו': בראשית כ"ו ט"ו. ועיין זוהר בראשית קמ"א ע"א.

[כד]

תכונות האומה בישראל לקחה לה את התשוקה הזאת ליסוד חיי הלאומיות שלה על-פי גורלה ההיסטורי.

(אורות, עמ' קל"ה; "עריך-התחיה")

4. היחיד והכלל בישראל ובאומות

ייחוד זה, מציין את האומה כולה ביחסה אל שאר האומות, אבל לא אל היחידים המבקשים את הדרך אל האלוקים. הללו, מקום מיוחד מתבצר להם בסולם דרגות הקרבה אל האלוה. הנחה זו יסודה בדברי חז"ל (בבא קמא דף לח) על "נכרי שעוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול", דהיינו הנכרי היחיד יכול לעלות במעלות הרוח עד לדרגת כהן-גדול ישראלי. הסגולה בישראל שואבת את כוחה מבחירת הכלל, ומשם היא תודרת לפרטים-היחידים. ואילו אצל בני אומות העולם, שהיסוד הלאומי אין לו מגע עם הנחות מטפיסיות על בחירה, מוצא היחיד את דרכו באמונה ובודת מבלי לעבור דרך הלאום.

היחס של כנסת-ישראל ליחידיה הוא משונה מכל היחוסים של כל קבוץ לאומי ליחידיו. כל הקבור-צים הלאומיים נותנים הם ליחידיהם רק את הצד החיצוני של המהות, אבל עצם המהות — זה שואב כל אדם מנשמת כל, מנשמת אלוהים שלא באמצעות הקבוץ, מפני שאין לקבוץ חטיבה אלהית, שמגמה אלהית עצמית שרויה בתוכו. לא כן בישראל, הנשמה של היחידים נשאבת ממקור חי העולמים באוצר הכלל, והכלל נותן נשמה ליחידים.

(אורות, עמ' קמ"ד)

כבר אמרתי במכתבים, שמצדם של יחידי הסגולה אין אנחנו יודעים הבדל בין עם ולשון "ונכרי

[כה]

שעוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול", וכבר אמרו חכמינו הראשונים (מסכת דרך ארץ רבה פ"ה) "נקבל פני פלוסופוס חברנו"; אבל מה שאנו דורשים בשבחה של כנסת-ישראל בכלל, הוא על דבר הסגולה האלוקית הנמצאת בנשמת האומה בכללה, וממילא הוא מתגלה גם-כן בכל יחיד באיזו צורה שהיא, ומקרא מלא הוא: ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה. והחופש הגמור שלנו הוא שנהיה מרימים ראש בגלוי להתפאר באהבת כנסת-ישראל, החקוקה בנשמתנו פנימה, ואין לנו להכחיש אהבה טהורה זאת, לא מצד כל הגיון מדעי ולא מצד כל חסידות קוסמופוליטית.

(אגרות. ח"א. עמ' ע')

5. העם והארץ

כשם שמצאנו את עם ישראל נבחר משאר אומות העולם כך אף ארץ-ישראל נבחרת משאר הארצות. יחודם של ישראל הוא בסגולתם שנתנה להם ע"י הקב"ה, קדושה בטבע, ואף יחודה של א"י הוא בסגולתה המיוחדת, בקדושה העצמית שנתקדשה. ומשום כך הקשר בין השנים אינו דומה לקשר שבין כל עם ועם למולדתו. החבור בין לאום לארצו הוא בדרך כלל תוצאה של תהליך היסטורי ממושך. אצל ישראל הקשר נולד עוד לפני היות העם.

קשר הקודש של ישראל עם ארצו אינו דומה לקשר טבעי, שכל עם ולשון מתקשר על ידו אל ארצו.

הגיון מדעי וכו': את רעיון בחירת עמ-ישראל אין לסתור לא מצד המחשבה המדעית ולא מצד ההשקפה המאחדת את כל החברה האנושית.

הקשר הטבעי הוא מתפתח רק במשך זמן רב ע"י המון מאורעות, על-ידי עם רב ועצום שמתכנס יחד לדור באיזו ארץ בתור ישיבת קבע, ואז מתחילה איזו חיבה היסטורית, הבאה מתוך התרגלות, לפעם בלבבות הדורות הבאים, וקשר רוחני מתהווה בין העם והארץ.

מה שאין כן הקשר האלהי ממקור הקודש נתקשרה כנסת-ישראל בקדושת ארץ חמדה, שהתחיל החו"תם הקדוש הזה להיות מבליט "בהיותכם מתי מספר", ובזמן קצר ותכוף, יחד עם הופיעם בארץ ועוד קודם לכניסתם, ובהיותם יושבים בתוכה לא ישיבה קבועה כי אם בתור גרים.

(עולת-ראיה, עמ' ר"ג-ר"ד)

קשר זה אינו חד סטרי; אין פה יחס של משפיע ומושפע. אלא יחס של גומלין, קשר הדדי.

כשם שהאומה היא מיוחדת להרוממות האלהית כך הארץ, ארץ ד' היא מכשירה את העם היושב עליה בנחלת עולמים... המיוסד על הטבע האלהי הקבוע במטבע ארץ חמדה ונפלאה זו המזווגת לעם הזה אשר בחר לו יה לסגולתו. נשמת האומה והארץ יחדיו פועלות את יסוד הויתן... העם פועל בכוחו הנפשי על הארץ... והארץ פועלת על העם.

(הקדמה ל"שבת הארץ", עמ' ר"ח)

מבליט: כאן במובן מתבלט.

פועלות, פועל וכו': משפיעות, משפיע. הסבר הדברים יסודו בתורת הסוד. ועיין ב"עולת ראיה" ח"א עמ' ק"ז, וע"ע בספרו של מ. בובר "בין עם לארצו" עמ' 156.

אתר דעת - מכללת הרצוג

... הטביע הקב"ה בסגולת הארץ הקדושה, שמצד קדושתה איננה ראויה לשום עם מאומות העולם, כי אם לישראל, נחלה לישראל עמו.

(עולת־ראיה, ח"ב, עמ' פ"ג)

ארץ ישראל איננה דבר חיצוני, קנין חיצוני לאומה, [איננה] רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית והחזקת קיומה החמרי או אפילו הרוחני. ארץ־ישראל היא חטיבה עצמותית קשורה קשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה. ומתוך כך אי־אפשר לעמוד על התוכן של סגולת קדושת ארץ־ישראל ולהוציא לפועל את עומק חבתה, בשום השכלה רציונלית אנושית, כי אם ברוח ד' אשר על האומה כולה. (אורות, עמ' ט')

יחוסנו לארץ־ישראל איננו יחס מקרי; אבל הוא יחס אלהי טבעי לנו, כל הוייתנו ועצמותנו קשורות הן בארץ חמדה... והננו קשורים לאדמת קדשנו בכל טבע לבנו.

(עולת־ראיה, ח"ב, עמ' רס"ה)

גדולה היא בחירת ארץ־ישראל שבכוחה לשנות ערכים. היא הופכת גם את הרע ביותר לטוב. ארץ־ישראל יש לה הסגולות החיות העליונות, של יסוד הקדושה היותר עליונה המתגלה בעולם,

ההתאגדות זכו': אין לתפוס את ארץ־ישראל רק ככברת ארץ המיועדת למסדה המדינית של אגוד בני העם ושמירה על קיומו הפיסי או הרוחני.

ומתוך כך זכו': מקומה של ארץ־ישראל בעולם הערכים של ישראל שונה מזה שיש לכל מולדת אחרת בחיי העם היושב עליה, ולכן אין לתפוס קשר זה תפיסה הגיונית־אנושית.

[כח]

אתר דעת - מכללת הרצוג

שיש בכוחה להפוך את התוכן היותר רע והיותר
מקולקל לטובה ולברכה. לפיכך שם הארץ היא
כנעו, האיש המקולקל והמקולל... מפני שיש
אוצר חיים נעלה מאד גנוז בה... זהו היסוד
הבסיסי לבחירה הנפלאה של העם ושל הארץ
יחדיו.

(עולת־ראיה, ח"א, עמ' מ')

האיש המקולקל וכו': בראשית פרק ט' כ"ב. להשלמת העיון
בדברי הרב עיין כוזרי מאמר א' אות ט' „ובאוצרו“. וכן אות ט"ז
ולהלן.

[כ ט]

אתר דעת - מכללת הרצוג

שיחה ג

אחדות ופלוג באומה

ראשי פרקים:

אחדות האומה להלכה ולמעשה.

מזוג השבטים.

הפיעות ביהדות זמננו.

היחסים בין הדתיים לחילוניים.

1. אחדות האומה להלכה ולמעשה

הדאגה לאחדות העם ליוותה את הרב מאז ימי נעוריו ועד ימיו האחרונים. בנו, ר' צבי יהודה, מספר בחוברת ל"שלושה באלול" (מהדורת תרצ"ח עמ' מ"ח; הענין מובא גם בקובץ "אזכרה" ח"א עמ' קס"ו): "כששאלו אותו (בימיו האחרונים) על דבר הצעה ביחס לסידור קהילות נפרדות, כאילו לשם חיזוק הדת והיהדות", התאושש מתוך חולשתו ויסוריו באמרו: "חלילה, חלילה, כל הרפיונות למצב הדת והיהדות יבואו על-ידי הפירודים האלה, אין שום דבר המצדיק ומתיר פירודים בישראל... הפירוד הוא יסוד הכפירה, אין שום היתר לפירודים ציבוריים בישראל".

השקפה זו הדריכה אותו בכל שנות פעילותו ועל פיה התבונן בבעיות ההווה. בשיחה על "יסוד הקידמה בחיי האדם" (חוברת ב') ראינו כי על פי תפיסתו שהכל מתקדם לקראת הטוב, הגיע הרב להסתכלותו האופטימית על דרך הבנין של ארץ-ישראל בימינו. היינו, היתה לו השקפת-עולם מבוססת ומאוששת על יסודות שהוא חצב מהשיתין של מחשבת היהדות לכל רבדיה. ובמסכת רחבה זו מצאו להן מקום כל אותן בעיות יום-יומיות, אקטואליות, שהוא חיווה דעתו עליהן. ואף בנושא שלנו כך.

יסוד מוסד בהשקפת הרב—ההרמוניה והשלימות שב-

[לא]

אתר דעת - מכללת הרצוג

הווייה. ההרמוניה שולטת בכל שטחי החיים, הכלליים והפרטיים. הפרת חוק יסודי זה היא חריגה כה גדולה, עד שהיא מביאה עמה את הכפירה במבנה עולם מסודר וממילא במסדר-בורא. (הסבר זה הוא לפי פשוטם של הדברים. "הפירוד — הוא יסוד הכפירה" יש לו משמעויות יותר עמוקות ע"פ תורת הח"ן, וכן אמורים הדברים לגבי "עבודת-השלום" בקטע הבא).

... העבודה הכללית שלא הושם לה לב עד כה (שנת תרע"ג) היא עבודת השלום, שלום כללי באומה לכל פלגותיה. השלום איננו רק דבר של נטיה מוסרית; עבודת השלום היא עבודה קולטור-רית תדירה, רוממה ואדירה, עבודה שצריכה להפנות אליה תמיד את כל הכוחות היותר פוריים שבאומה. אנו צריכים לשום אל לב: מה תהיה האחרית מכל הפירודים כולם ההולכים ומתרבים, המפלגות, הפדרציות והפרקציות, האגודות והמנינים, הזרמים והבמות, אם לא ימצא לנו תלפיות אחד שישא את הדגל הכללי של האומה ויעסוק בלא הרף בכל התעמולות היותר רצויות בעבודת אחדות האומה, השוית המחלוקת והתקשרות השאיפות.

(אגרות, ח"ב, עמ' ר"י)

לא זו בלבד שהרב היה האידיאולוג של מחשבת אחדות האומה אלא אף היה מעורה בחיי המעשה ובבעיות האקטואליות שהתעוררו בצבור הארץ-ישראלי ובגולה, ואף כאן נהג עלי-פי השקפתו היסודית. בשטחים מעשיים אלה היתה עמדתו של

קולטורית: תרבותית. השלום אינו מושג רק עליידי הטפה מאחר שאין הוא ערך מוסרי גרידא. להשיג את השלום יש צורך בעבודה תרבותית, בנית השקפת עולם ברורה שעניני המעשה ישתבצו כפרטים בזכותה. פדרציות: הסתדרויות. פרקציות: סיעות.

[לב]

הרב קשה במיוחד. מצד אחד, חייב היה בתור רב ואב"ד ליפו ולמושבות, ואח"כ כרבה של ירושלים ושל הארץ כולה, לעמוד על משמר עניני הדת, לגעור, לנזוף ולהיאבק, ומאידך, השקפתו חייבה אותו לשמור על המסגרת המאחדת והכוללת בתוכה את כל בני־העם. הד להתלבטויות אלה אנו מוצאים במכתבו משנת תדע"ב (בתקופת יפו):

אף־על־פי שמלחמה כבדה אנו חייבים להלחם עם הלאומיים היבשים בעלי "יהודים בלא יהדות" . . . מכל־מקום אנו חייבים מעבר מזה להשמר מאד שלא לנתק את פתיל האחדות והאחוה בין העומדים והמתישבים בארץ־ישראל: כי למודים אנו למדי לדעת מה מלחמת אחים יכולה לעשות לנו, בפרט בראשית דרכנו בישוב הארץ, ובעודנו כל־כך מועטים וחלושי־כח ומוקפים משונאים מחוץ מכל עברים.

(אגרות, ח"ב, עמ' ס"ג)

את התפקיד לדאוג לאחדות האומה הטיל הרב במיוחד על שומרי התורה והמצוה, ובהדגשה מיוחדת על המצויינים שבהם — גדולי התורה. הם הנושאים על כתפיהם את האחריות לשלום האומה, הם העומדים בראש ההנהגה הרוחנית והם החייבים לאחות את הקרעים, לסתום את הפרצות, ולאחד את העם.

בשנת תרע"ב התכנסה ועידת קאטוביץ, בה הונח היסוד להסתדרות "אגודת־ישראל". הרב קבל מכתב הזמנה להשתתף בוועידה זו, ובו היו כלולים יסודות השקפת עולמה של "אגודת־ישראל", על הצורך באחדות האומה על בסיס התורה. על ראשי "אגודת־ישראל" נמנו "גאוני התורה וצדיקי הזמן" ודאגתם ל"כלל־ישראל" הביאה לרב שמחה מיוחדת.

נכבד מאד הוא דבר הקריאה להתעודדות האומה בכללה, הפתגם "כלל־ישראל" ההולך ונכפל במכתב־בם הקדוש, אות הוא שגדולי הדור, גאוני התורה

וצדיקי הזמן, עומדים הם על הבסיס של אחדות האומה כולה. ובזה אנו רואים יד' לטובה על עמו, שאחרי אשר עברו ימים רבים של התגדרויות מיוחדות, למפלגות ואגודות, שכל אחת דאגה רק לבצרונה, באים ימים של התעוררות לאחדות כללית, המאספת על דגלה את כל האומה כולה. ימים רבים ישבתי משמים מתוך הצער הגדול, שפצע את לבבי יום-יום, מאשר שמעתי את הד קולם של שלומי אמוני ישראל בתקופתנו האחרונה, שהוא יוצא בצביון הראוי לצאת מתוך חצוצרה קטנה של מפלגה פרטית אחת, מה שלא היה זה מימי עולם. וברוך השם שהרבה הוקל מכאובי על-ידי הד קול קדשם. לדרישת הטוב של כללות האומה, לכל רחבה עמקה והיקפה של מובן המלה.

(אגרות, ח"ב, עמ' ע"ז)

מכתב זה עשה כנראה רושם גדול ויש לו הדים באגרות מאוחרות יותר.

על דבר רבני "אגודת-ישראל" הלא היו שמה לא רק רבני גרמניה, כי אם גאוני הדור וגדולי הרבנים מרוסיה. מכתבי היה לבאר להם את דעתי ביחס לפעולות של האגודה בארץ-ישראל.

(אגרות, ח"ב, עמ' פ"ט)

בשלהי תרע"ד עמדה להתכנס הכנסיה הגדולה של "אגודת-ישראל", הרב הזומן להשתתף בה ולשאת את דברו על המצב בארץ-ישראל. האגרות מסוף שנת תרע"ד מספרות על התלבטויות בענין זה.

ימים רבים ישבתי משמים — יחזקאל ג' ט"ו. „ואבוא אל הגולה“.

[לד]

אתר דעת - מכללת הרצוג

על דבר נסיעתי לכנסית "האגודה" כפי הנראה שיוכרע לצד ההן. למרות מה שקשה לי הרבה הדברי דורשים נומני גם פירוט של הרצאה על דבר המעמד הארצי־ישראלי וגם זה קשה לי.
(אגרות, ח"ב, עמ' רצ"ח)

מושג זה, של "כלל־האומה" היה יקר וקדוש לרב יותר מכל. את עיקר כוחה של התנועה הלאומית החילונית ראה בנקודה זו. עצם שגרת הלשון של "כלל־האומה" מעידה על זיקת המשתמשים בו לעם כולו. (זיקה זו מתפרשת גם במובן הלאומי הצר, וגם במובן האלוקי הרחב. "ישראל ואריתא וקב"ה — חד הוא"; ואכן בסופה של האגרת תקמ"א בה הוא מדבר על אחדות האומה, הוא רושם ראשי־פרקים לאחדות רוחני של כל הזרמים במחשבת ישראל כצעד ראשון לאחדות בין הגוונים השונים של שלומי אמוני ישראל, ומכאן — צעדים נוספים לאיחוד כלל ישראל סביב האידאה האלוקית).

ללאומיות הכפרנית... כח מוסרי גדול ואדיר, שאי־אפשר לעקור את יסודו ואי אפשר לגעת גם ברבים מענפיו.

הכח המוסרי היסודי שצפון בה — דוגמת שם המפורש בפי צלמו של נבוכדנאצר, הנותן לה את העצמה של צפור זו שישבה לה על איקונין של מלך, שאי־אפשר לזרק בה חץ, וגם לא לידות בה

שם המפורש וכו'. בזהר פרשת תרומה עמ' קע"ה מסופר: (בתרגום עברי ה"סולם") "ביום ההוא קבץ [נבוכדנאצר] כל האומות והעמים והלשונות שיעבדו לצלם ההוא, ולקה כלי מכלי בית המקדש, שהיה חקוק בו השם הקדוש והכניסו בפיו של אותו הצלם, ואז בשעה ההיא דבר הצלם גדולות".

צפור זו — במדרש (שמות רבה פ' כ"ז) משלו "משל לצייד שהיה צד צפרים, צד את הראשונה, בא לצוד את השניה — הלכה וישבה לה על איקונין [פסל, תמונה] של מלך, עמד לו הצייד, תוהה בה; אמר לה: אם אזורק עליך אבן — אני מתחייב בנפשי, ואם אתן את הקנה

[לה]

אתר דעת - מכללת הרצוג

אבן, שלא יהיה כרוגם איקונין של מלך — הוא האומר "כללות-האומה", הגוי כולו, השגור בפייה. לאומיות זו היא אומרת, ולפעמים גם בלא לב ולב, שהיא דורשת את ישועת כלל-ישראל, כולו דוקא.

(אגרות, ח"ב, עמ' קע"א)

כדי להתגבר על כוחה של הלאומיות הכפרנית צריך לאחוז בנשקה. אי-אפשר להלחם במושג המקודש "כלל-ישראל", אולם צריך —

למוד את כח האויב בכל הערכים... ולהתנשא בכל כח ממעל לו. אי-אפשר לנו לזוז ממקומנו לקראת האויב בלא אותו כח מוסרי עליון, זאת היא האמרה "כללות-האומה", ישראל כולו. אסור לנו להפריד ולפורר, אסור לנו לומר: "זהו שלנו ואנו דואגים עליו, וזהו לא שלנו". כשנעסוק לפעמים בפרטים בודאי נפלה בין איש לאיש ובין סיעה לסיעה לפי ערכם. אבל כשאנו מתרוממים אל התוכן היסודי הכולל הכל, הננו מוכרחים להתפלל עם העבריינים גם-כן, ותקות-לבבנו צריכה להיות מקפת את הכל, את הכלל כולו, ובכל ערכיו. "להתפלל עם העבריינים" אני אומר, אך לא להתחשב עם דעותיהם העברייניות, לא להזמין-נם במהיצותינו בתור פועלים ומנהיגים, אבל

[לירות בצפור] מתיירא אני שלא יגע באיקונין של מלך. איני יודע מה אומר לך, אלא למקום יפה ברהת ונפלטת".

הוא האומר — המאמר, הבטוי, הניב.

להתפלל עם העבריינים: מתוך תפילת ליל יוה"כ: בש"ע או"ח סימן תרי"ט: ליל יום-הכפור גוהגים שאומרים ש"ץ בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה... אנו מתירין להתפלל עם העבריינים.

[לו]

להתפלל, כלומר: לדרוש בלב ונפש את שלום
הכלל כולו וישועתו.

(אגרות, ח"ב, עמ' ק"ע—קע"ב)

2. מזוג השבטים

בעית מזוג שבטים ואיחודם אינה חדשה בישראל. החלוקה
לשבטים היא קדומה מאז ימי ראשיתה של האומה. דבר זה
נראה לנו כמתנגד גוד בולט לרעיון האחדות שבעם, ואכן
ידועים לנו מקרים בתולדות ישראל, שהפירוד בין השבטים
גרם לתופעות שליליות.

כיצד מתישבת החלוקה לשבטים עם האידיאה היסודית
של האחדות?

שכחת השבטים ליחוסם היא הכנה לאחדות
האומה. על-ידי הזכרון של חלוק השבטים היתה
הגלות גורמת שכל שבט יחולק ויפרד לגמרי
מכללות האומה, וארס הנכריות היה חודר בחל-
קים המיוחדים והבדודים. אמנם על-ידי השכחה
הזאת של ההתפרטות נתרבה הבלבול והערבוב,
לא רק התפלות המיוחדות וראויות לכל שבט
ושבט בפני עצמו בתקון העולם נתבלבלו, כי אם
כל ערכי החיים, הפנימיים והחיצוניים, כל
צביוניהם של ההרגשות, הלמודים, המנהגים
וההדרכות, שכל אחד מהם במקומו הוא מוסיף
תקון אור וחיים מתאים עם הלך הנפש השבטית
ובונה את עולמו, והוא לפעמים מעכר וסותר בנין
בהיותו מלופף בסדרים שאינו מענינו. אמנם כל

ליחוסם: להתיחסותם לפי מוצאם השבטי. בדודים: מבדודים.
התפרטות: החלוקה לפרטים. הלך הנפש השבטית: לכל שבט אורח
חיים ותפיסה מיוחדת. מלופף: אפוף, מסובב, עטוף. „אע"פ שמיצר

אתר דעת - מכללת הרצוג

זה מסבב רק צרה ויגון ארעי, אבל בפנימיות החיים היא היא הנשמה הכללית שנתעוררה הרבה על-ידי מחית הקוים הפרטיים, ואם הנועם והסדור נתמעט ומרירות ויסורין רוחנים וגשמיים מתחברים עם כל מעשינו, בכל זאת, "אף-על-פי שמיצר ומימר לי — דודי לי".

ומתוך האחדות הבלולה, המלאה ערבוב וחסרון-סדור, יצא לאור תוכן חיים מתוקן ומסודר, שיגלה ויראה בהופעת אור חיים של גאולה וישועה, וישראל ישוב על מכונו וכח שבטיו ישוב אליו באחדות הרמונית.

(אורות, עמ' מ"ג)

הרב רואה אפוא, בעצם החלוקה לשבטים חזיון חיובי. כדי להביא את העולם לידי תקונו המלא צריך כל שבט משבטי ישראל לתרום את חלקו המיוחד על-ידי תפילות הראויות למצבו, על-ידי מנהגיו (המיוחדים ל"הלך הנפש השבטית") ואורחות חייו. ברם, הסכנה רבתה מאד כשהעם המפולג לשבטיו יצא לגלות; הרגשת הפלוג עלולה היתה להתעמק בלב העם והחשש להתבוללות של פלגים ושבטים בודדים התחזקה. התקנה היתה איפוא לטשטש את ההבדלים ואת היחוס השבטי כדי לחסן את האומה מפני סכנת הטמיעה. ברם, הגוונים הפרטיים לא אבדו. הם נכנסו לאוצר האומה, וגם אחרי "שכחת השבטים ליחוסם" הם עתידים לפרוח בלב העם המאוחד.

(להבנת-יתר של הענין כדאי לערוך השוואה לדברי הרב על דבר היחס בין ישראל לאומות. עיין שיחה א' על "אחדות העמים ויחודם של ישראל").

ומימר וכו': שבת פ"ח: צרור המור דודי לי — דרשו בגמרא שגם אם הקב"ה מימר לישראל — דודי לי.

3. הסיעות ביהדות זמננו

מטבע הדברים שלא נשתמרו בימינו הניגודים המפלגתיים שהסעירו את האומה בזמנו של הרב. ואף על פי כן יש בדברי הרב על נושא זה לאלפנו בינה גם כיום.

אינני נכנס כלל בויכוח שבין "ציוני-ציון" לה"אגונ" דיים". ודאי נמצאים בשתי המפלגות אנשים ישרים ואוהבי-עמם באמת, שאינם פונים כלל עורף לעבר, כמו שישנם אנשים כאלה גם בין המתנגדים לעיקר התנועה הציונית בכללה. סימן רע הוא למפלגה אם היא חושבת שרק עמה הוא מקור חיים, של כל החכמה וכל האושר, וכל זולתה הכל הבל ורעות-רוח. (אגרות. ח"א. עמ' י"ז)

שלשה כוחות מתאבקים כעת במחנינו (שנת תר"ע) המלחמה ביניהם ניכרת היא ביותר בארץ-ישראל... אומללים נהיה אם את שלשת הכוחות הללו — שהם מוכרחים להתאחד אצלנו, לסייע כל אחד את חברו ולשכללו — נניח בפזורם.

... הקודש, האומה, האנושיות — אלה הם שלשת התביעות העיקריות שהחיים כולם, שלנו ושל כל האדם, באיזו צורה שהיא, מורכבים מהם... לא נוכל למצוא שום צורה קבועה של חיים אנושיים, שלא תהיה מורכבת משלשתם.

שלשת הסיעות היותר רשמיות בחיי האומה אצלנו: האחת האורתודוכסית כמו שרגילים לקראתה, הנושאת את דגל הקודש, טוענת באומץ, בקנאה ובמרירות, בעד התורה והמצוה, האמונה וכל קודש בישראל.

אורתודוכסית: שמרנית. הדוגלת בשמירה על הדת והמסורת.

אתר דעת - מכללת הרצוג

השניה היא הלאומית החדשה, הלוחמת בעד כל דבר שהנטיה הלאומית שואפת אליו, שכוללת בקרבה הרבה מהטבעיות הטהורה של נטיות אומה, החפצה לחדש את חייה הלאומיים, אחרי שהיו זמן רב עלומים בקרבה מתגרת ידה של הגלות המרה.

השלישית היא הליברלית, שהיתה נושאת את דגל ההשכלה בעבר לא רחוק ועדיין ידה תקיפה בחוגים רחבים, היא אינה מתכנסת בחטיבה הלאומית ודורשת את התוכן האנושי הכללי של ההשכלה, התרבות והמוסר ועוד.

הדבר מובן, שבמצב בריא יש צורך בשלושת הכוחות האלה גם יחד, ותמיד צריכים אנו לשאוף לבוא לידי המצב הבריא הזה, אשר שלושת הכוחות הללו יחד יהיו שולטים בנו בכל מלואם וטובם, במצב הרמוני מתוקן שאין בו לא חסר ולא יתר, כי הקודש, האומה והאדם, יתדבקו יחד באהבה אצילית ומעשית, ויחד יתועדו היחידים וגם הסיעות... בידידות הראויה, להכיר בעין יפה כל אחד את התפקיד החיובי של חברו.

... לא די שיכיר כל אחד את הצד החיובי שיש בכל כח... שהוא מוצא את עצמו שרוי תחת דגלו, אלא שעוד הלאה ילך, עד שאת התוכן החיובי אשר בצד השלילי של כל כח וכח, ע"פ המידה הנכונה, גם־כן יכיר לטוב.

(אורות, עמ' ע"א)

עלומים זכור: הטבעיות הלאומית היתה עלומה ומוסתרת באשמת הגלות.

אותה גישה הרמונית שמצאנו בשטחים אחרים בולטת אף כאן. הרב רואה את המעלה—"התוכן החיובי של כל צד", גם אם יש בו שלילה, ו"על-פי מידה נכונה" מתמוג כל צד למערכת אחת, גדולה, הרמונית. גישה זו היא כללית אף לכל בעית האחדות והפילוג באומה: על כל פלג לתרום את חלקו. במסגרת המסורת; מכל החלקים תורכב המסכת המאוחדת והמאחדת.

4. היחסים בין הדתיים לחילוניים

הבעיה של איחוד האומה העיקה במיוחד על הרב. קמו תנועות גדולות בישראל שהתעלמו מהמקודש לישראל. על פי ההלכה דומה היה, שצריך לנתק כל קשר עם חלקים אלה של האומה. ואכן, כך אירע בתולדות ישראל, שקמו זרמים שעמדו בנגוד לדוח העם והם נותקו מגוף האומה. והנה, כיצד אפשר לדגול ברעיון של אחדות האומה מחד, ומאידיך לנהל מאבק עם הסוטים מהמסורת? שאלה זו עמדה לפני הרב בכל חומרתי, והוא הירבה לדון בה הן בפני עצמו והן לפני גדולי הדור.

מחלוקת הדעות על-דבר הדרכת הכלל, אם בזמן הזה, שרבו פריצים נושאי דגל הפקרות ביד רמה, ראוי להפריד את האומה, שהכשרים נושאי דגל ד' לא יהיה להם שום יחס עם פורקי העול הפושעים, או שמא כח השלום הכללי מכריע את הכל—כל-מקרה של פלוגתא זו באה מפני השפלות הכללית, שעדיין לא נגמרה הטהרה לגמרי ביסוד האופי של האומה, מצד חיצוניות נפשה, והיא מטהרת והולכת-אלה הכתות יחדו הן בזה

השפלות הכללית וכי: בפנימיות נפשה היתה האומה תמיד מאוחדת. בחיצוניותה היו גלויים של פרוד. תהליכי הגלות שמשו כור מטהר לנפש האומה. אם אנו מוצאים עוד כיום רצון לפרוד סימן הוא שתהליך האחדות-הטהור לא הגיע עדיין לסימו.

[מא]

במדרגת שתיים נשים שבאו אל שלמה: הדבור
"הביאו חרב" הוא מחכמת אלוקים שבמלכות
ישראל: אותה הראויה להדחות, היא הטוענת:
"גזורו", ובהתמרמה מבלטת היא את אמתת
הטינא שלב שהוא חשה בעצמה, שכל ענינה הוא
רק "גם לי גם לך לא יהיה — גזורו!" והאם
הרחמניה, אם האמת, אומרת: "תנו לה את
הילד החי, והמת אל תמיתוהו!"
ורוח הקודש צווחת: "תנו לה את הילד החי,
היא אמו!"

אין קץ לרעות הגשמיות והרוחניות של התפרדות
האומה לחלקים, אף-על-פי שפרוד גמור כהעולה
על לב המנתחים באכזריות אי-אפשר הוא והיה
לא יהיה. זאת היא ממש מחשבה של עבודה-זרה
כללית, שהננו בטוחים עליה שלא תתקיים: "אשר
אתם אומרים: היה נהיה כגוים כמשפחות האר-
צות לשרת עץ ואבן, חי אני נאום ד' אלוקים אם
לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך
עליכם!" וככל מחשבה של עבודה זרה היא
מחריבה ומדאיבה — אפילו כשלא באה ולא תבוא
לידי מעשה. הרשעים... כל זמן שהם דבוקים
בחפץ לבם לכללות האומה, עליהם נאמר "ועמד
כולם צדיקים"... והפרוד המדומה חותר הוא
תחת יסוד הקדושה כולה.

(אורות, יעמ' ע"ג—ע"ד)

מבטת וכו': טועני ה"גזורו" מבליטים את טינתם כלפי הפוקרים.
הרב נמנע מלהשתמש במושג שנאה משום "לא תשנא את אחיך
בלבבך". ורוח הקודש צווחת וכו': עיין מל"א פרק ג' ובבלי מכות
כ"ג ע"ב: "יצאת בת קול ואמרה היא אמו".

[מב]

הרב ראה אפוא את ההפקרות אצל פושעי־ישראל באור אחר לגמרי מזה, שהיו רגילים לראות אותה במשך ההיסטוריה הישראלית. מכאן אף היחס השונה של ההלכה (לדעת הרב) לפורקי העול שבדורנו.

פושעי־ישראל לדורותיהם רצו להרוס ולקעקע את חומת היהדות, ומשום כך גזרה עליהם ההלכה כליה ואבדון. אולם בימינו הרי, דרך כלל, קשורים הם החילוניים ל"כללות האומה" וחפצים ביקרה. נמצא שיש צורך לחפש את הסיבה לפריקת העול בכוח אחר. מכאן שההלכות על ההתרחקות מעזובי התורה אינן מתיחסות ברובן למקרים שלפנינו. (על נושא זה כתב הרב ב. אפרתי ספר בשם "הסנגוריה במשנת הרב קוק", ירושלים, תשי"ט. בהבאת מובאות מכתבי־הרב הקיף המחבר את הנושא מצדדיו הרבים).

החוצפה של עקבתא דמשיחא... אינה דומה כלל למאורעות של עבריינות אחרים שהם היו לקותות גמורות, דרך הריסה. אמנם ישנם בתוך המחנה הזה של בעלי החוצפה גם זיקין שהם מוכרחים להדעך לגמרי.

(אורות, עמ' פ"ב)

במה שונים הם, אפוא, פורקי העול שבדורנו מתופעות דומות בדברי ימי ישראל? פעמים רבות דן הרב בשאלה זו והאיר אותה מצדדים שונים. (נוסף לספרו של הרב ב. אפרתי כנ"ל כתב על-כך הרב יהודה עמיטל בשנתון של "היכל-שלמה", תש"ך במאמרו "מבוכתו הרוחנית של הדור במשנת הרב"). הקטע הבא כולל את אחד ההסברים לחידת הכפירה של הדור.

עקבתא דמשיחא, עקבות המשיח; בימים שלפני בוא המשיח תגדל החוצפה (עיין סוטה דף מ"ט ע"ב). לקותות — לקותא, לקוי חסדון.

בדרך הריסה: במגמה להרוס ולקעקע את חומת היהדות. זיקין וכו': למרות החיוב שבפעילות, בעלי החוצפה ישנם זיקין — ניצוצי אור שיסודם רע ולכן עליהם להעלם.

[מג]

אתר דעת - מכללת הרצוג

הבנים אשר נתרחקו מאתנו, רובם הוא מפני שהנם מחפשים את היסוד של הצדק המוחלט, אשר לא ימצאוהו דומים הם, שאיננו בתוכם, מפני שאינם רואים את פעולתנו על שדה המערכה העולמית, והם אינם יודעים שהחסרון הוא לא ברוחנו פנימה כי אם מפני חסרון האמצעים, הארץ והממלכה אשר אבדנו, והננו מתעוררים לשוב אל הדרך אשר נכונים נהיה שישבו לנו. והיחידים החכמים, יותר מן הכל הנם לקויים בחולשה גופנית ממש, המביאה לחולשה נפשית, אבל אינם טבועים, כמו בעלי הרוחניות שביתר העמים, בבוץ החמירות. לזאת הננו יכולים להחיות את עגומי-הלב, לנחמם מיגונם, כי אמנם שבורים ונדכאים אנחנו, אבל כח חיים עליונים, נצחיים ואדירים, מפעם בנו.

(אגרות. ח"א. עמ' קע"ח)

לדעת הרב אותם בנים פורקי-עול נותצים את מסורת אבותם מתוך מגמת תיקון. הם מחפשים את הפתרון הרדיקלי לבעיות העולם אולם אינם מוצאים כזה בתחום ישראל. נדמה להם שאי-אפשר להם להציע פתרון לתקון העולם והאנושות בגלל הצמצום וההסתגרות שבה לוקה הלאומיות הישראלית. טעותם של צעירים אלה בכך שהם דנים על ישראל הנתונים בגלות בחולשה גופנית ורוחנית כאחד. לכשישתחררו ישראל מכבלי הגלות ויגיעו לפתוח מלא של כוחותיהם יכירו אף

פעולתנו על שדה זכו': מחפשי הצדק המוחלט ביחסים שבין העמים והמדינות אינם מגלים את ההשפעה של האומה הישראלית על המישור הבין-לאומי. (הכונה כנראה לצעירי-ישראל שנתפסו באותו השנים — לפני מלחמת העולם הראשונה — לתקון העולם בהשקפת העולם הסוציאליסטית-קומוניסטית).

[מד]

אתר דעת - מכללת הרצוג

הצעירים הטועים בהשקפת-עולמה האוניברסלית של מחשבת-ישראל. הקמת המסגרת המדינית לישראל צופנת בתוכה ערכים חברתיים-מוסריים נעלים, שיש בהם כדי להשיב על שאלותיהם של המחפשים דרכים לתקון העולם.

אמנם מוזר הוא שתיקון ישראל והעולם נתון ביד מהרסי המסורת והדת הישראלים. הללו בונים ארץ, מיישבים שממות, מקימים מסגרות מדיניות כשרוממות החילוניות בפיהם. התצמח מהם גאולת ישראל האמיתית? אולם תופעה זו אינה חדשה, כבר היתה לעולמים.

אפשר שבגולה, היתה כל חריגה מדרך התורה גדונה לכליה, אבל בתקופת בנין הארץ הן בעבר והן בהווה — יש להלכה יחס אחר למזלזלים במצוות. בהסטוריה הישראלית אנו מכירים תופעות דומות של בנין על-ידי פורקי-עול ולמרות זאת התגלגלו הדברים לברכה.

כבר היה בימי עזרא שכמה גדולים וטובים לא רצו ליסד את הישוב בארץ-ישראל ונשאו בבבל, ועזרא לקח עמו את הפסולים, שהיו מעשיהם כעורים, והיה העולם ראוי להיות נהפך לתל מלח מפניהם, והיו מחללים את השבת גם בארץ-ישראל, ומכל-מקום גרם הדבר שעל-ידי צמיחת ישועה זו נבנה הבית השני, שזכינו על ידו לפרסום תורה שבע"פ והרחבת גזירות חכמים והתפשטות

לא רצו: במסכת יומא ט, ב: אם עשייתם עצמכם כחומה ועלייתם כולכם בימי עזרא נמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו, עכשיו שעלייתם כדלתות (שער שיש בו שני דלתות, פותח אחד וחבירו סוגר, כך עלייתם לחצאין) נמשלתם כארו שהרקב שולט בו.
את הפסולים: עיין בגמרא קידושין ס"ט ע"ב. תל-מלח: את הפסוק בנחמיה ז': ואלה העולים מתל-מלח דרשו בקידושין דף ע' ע"א: אלו בני אדם שדומים מעשיהם למעשה סרום שנהפכה לתל-מלח.
מחללים את השבת: בימים ההמה ראיתי ביהודה דורכים גתות בשבת וכו', נחמיה י"ג ט"ו.

[מה]

אתר דעת - מכללת הרצוג

תורה בישראל. וכן יהיה בעזרת השם בימינו, על-ידי מה שנחזק את הישוב ההולך ואור בעזרת השם, ויתרבו אחינו העולים לישוב את ארץ-הקודש, יצמח אור גאולה וישועה; וסוף כל המורדים והפושעים לשוב בתשובה שלמה מתוך אהבה ושמחה, על ידי אור שפע קדושת-הקודש שתשפיע עליהם, על-ידי סיוען של תלמידי-החכמים עובדי ד' ואוהבי ישראל באמת, שיתהלכו עמם בנחת ואהבה... ועל ידי זה יתעורר הניצוץ הנודם של קדושת ישראל הכמוס בעומק, אפילו בליבם של המוקצים והריקנים, ויהיו כולם יחד כלי מחזיק ברכה.

(אגרות, ח"א, עמ' שמ"ח)

הדיון ביחסים שבין הדתיים לחילוניים הוא הצעד הראשון בהשקפת-עולמו של הרב. לאחר שהסביר לעצמו ולאחרים את הרקע לזרמים החילוניים שבאומה, יכול היה גם לנסח את הצדדים המעשיים של הבעיה. הרב אף טפל אישית בצדדים אלו.

מעשה באב תלמיד-הכם שבניו יצאו לתרבות זרה; כנראה נתפסו ל"תקון-העולם" ע"פ ההשקפה הקומוניסטית. האב תינה את צערו לפני הרב, שהשיב לו במספר מכתבים. כן ידידי, הנני מבין הרבה את דאבון לבבו. אבל אם יחשוב כבוד תורתו כרוב המון הלומדים שראוי בזמן הזה לעזוב להפקר את אותם הבנים אשר סרו מדרכי התורה והאמונה על ידי זרם הזמן הסוער, הנני אומר בפה מלא שלא זו הדרך אשר ד' חפץ בה... יש מכל אלה אחרית ותקוה. הנשמה הפנימית של קדושת ישראל מסתתרת

על-ידי סיוען וכו': לתלמידי-החכמים תפקיד מיוחד במפעל זה של התשובה, לקרב את הבונים לאור התורה. המוקצים: הנמצאים בקצה המחנה, המוקצים מנגע, אסור ומאוס.

בקרב לבבם בכמה מדות טובות הנמצאות בהם, וכל עיקר מה שיכלה הרשעה לתפוס אותם בלבם, הוא גם-כן מצד נטיתם הפנימית לטוב ולחסד, על-כן כאשר הציעה לפנייהם את רוב העול הנעשה בסדר-המדינות לפי השקפתם נעשו ללוחמים בעד הכלל, אע"פ שהם טועים בזה לגמרי מצד-יצדדים, מכל-מקום אי-אפשר לדמות אותם לרשעים ההול-כים רק אחרי תאותם הבהמית באין שום מטרה של יושר, ואם לא נדחה אבן אחרי נופלים כאלה כי אם נקרבים כפי היכולת, אז כאשר זרם-הזמן יתהפך ויכירו את הטעות הגדולה... יהיו מוכנים לתשובה ולהטבה.

(אגרות, ח"א, עמ' ק"ע)

גם עכשיו שהרחיקו ללכת אין להתיאש מהם כלל וכלל, סוף-כל-סוף כל-כך פעל אור ד' אשר הופיע בעולם אלפי שנים על ידי תורתנו הקדושה, שעכשיו כבר אין לנו אותה המינות הארורה, אשר כל באיה לא ישובון שהיתה בימים הראשונים. עכשיו אפילו הדעות היותר רעות עומדות הן על בסיס של בקשת היושר והצדק... ונמצא שכל הטעות של הדור היא רק מה שהם אינם יודעים שכדי לבוא אל המטרות הטובות שהם חושקים, צריכים בני-ישראל להיות מכבדים את התורה ודבקים יפה באמונת ד'. על-כן לדעתי לנפולים כאלה צריך להסביר פנים בזה האופן, להגיד להם כי יסוד מטרותם היא באמת

אשר הופיע בעולם וכו': להבנת רעיונות הרב כאן עיין בשיחה: יסוד הקידמה בחיי האדם סעיף 5, „ההיסטוריה האנושית לאור ההתפתחות“, ובאגרות ח"ב עמ' ש"ט.

אתר דעת - מכללת הרצוג

רצויה, אלא שראוי שלא ילכו כסומא בארובה . . . לעניות דעתי בדבורים כאלה ירך לבנם מעט, ואם יתחכם כבוד תורתו להתנהג עמם באהבה ובמדת רחמים יוכל להיות שיעלה אותם מדרגות רבות מרדת שחת.

. . . אנחנו צריכים להרכין את הרגשותינו הקדוֹרות הרבה כדי לספר עם הבנים בלשון שהם נזקקים, ועם זה להאמין באמונה שלמה, שאור ד' שורה על כל יחיד ויחיד מישראל, ושכל הנסיגות אינן כי אם שגגות גדולות, והם במדרגת טועים בדבר מצוה, שחושבים שרק היא החובה המוסרית . . . על־כן ידידי, עצתי היא שבכל האופנים לא יפקיר את בניו, ויקרבם כפי היכולת וסופם ודאי לתשובה ואם הם רק יתחילו להתעורר לטובה, ישלימו בניהם, אחריהם את פעלם לטובה, ורחמי ד' מרובים הם, כי הוא נוהג בחסדו כל דור. (שם, עמ' קמ"ג)

על דבר בניו, דעתי כמאז לאחוז בדרך הניחותא וההתקרבות היותר חביבה. כי רק בחבלי אהבה ועשות חסד אנו יכולים להמשיך אלינו לב צעירינו,

כסומא בארובה: בבא־בתרא י"ב ע"ב: וצלמא כסומא בארובה. שמכין לירד בארובה במקרה בעלמא. להרכין את הרגשותנו הקדושות: אלה העומדים על בסיס המסורת, רגשותיהם הקדושות, קנאת־קודש, טהרה וכו', אינם מאפשרים להם מגע עם הסוטים. לצורך ההדרגות עמהם צריך להנמיך את ההרגשות. "לדדת" למדרגתם כדי לקיים עמם קשר רוחני במטרה להסביר ולהשפיע. ישלימו בניהם וכו': הרהור תשובה אפילו קל שבקלים אינו הולך לאבוד; אפשר שישא פרות בדורות יבואו, מכוח הרהור האב. הנוהג בחסדו: יש במשפט הסיום הדים להתחבטויותיו של הרב על הקשיים שעטו על בני־הדור, והתנחמות בחסדי ד' הנוהג כל דור בחסד וברחמים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

רק בנחת ושלוש... הרע שבהם איננו כי אם חיצוני ובתוכיות הנשמה הכל טוב וקדוש, על-כן הם מתעוררים לכמה מחשבות של יושר וצדק, אע"פ שהם תועים בדרכם ולא זו הדרך ולא זו העיר, מכל-מקום הרבה מהם דבקים באומה בכללה ומתפארים בשם ישראל, אע"פ שאינם יודעים בעצמם מפני מה ולמה, ואע"פ שהם נחקים בזה את האומות שהם דבקים עכשיו כל אחד בלאומיות שלו, מכל-מקום שורש מדתו של עשו הוא פורה ראש ולענה, מקור רשע ושפיכות דמים וחורבן, ושורש ישראל הוא קדוש וטוב מוכן לצדק ויושר.

... על-כל-פנים הנני על משמרתי אעמודה לקרב ולא לרחק, ולקרב אפילו את המרוחקים בזרוע. (שם, עמ' ש"ט)

אולם הרב לא דגל בשיטה אחת ויחידה של קירוב ללא סייגים. אדרבה, היו זמנים שהוא עצמו התייצב למערכה נגד בוזי הדת. מכל-מקום, היו הדברים בגבולות המקובל והנמוס. הוא עצמו אף ניסח את דרך המלחמה הזו.

גם על אחינו הרחוקים, שאנו מוכרחים לאסור

הרע שבהם וכו': ההתקדמות שבאה לעולם ע"י אור התורה העלימה וסלקה את הרע העצמי, והוא נשאר רק בלבושו החיצוני; אין בישראל כיום אלא גילויים חיצוניים של רע רעיוני ומעשי, ואילו הנשמה בפנימיותה — טובה וקדושה.

מחקים את האומות: כונתו לפניה התנועות הלאומיות שמלאה את העולם לפני כמאה שנה.

לקרב ולא לרחק: עדויות ח' משנה ז': אין אליהו בא לסמא ולסהר לרחק ולקרב, אלא לרחק המקורבין בזרוע, ולקרב המרוחקין בזרוע. ר' יהודה אומר לקרב אבל לא לרחק — אבל אינו מרחק אותה שנתקרבה בזרוע.

[מט]

אתר דעת - מכללת הרצוג

עליהם מלחמה של מגן או גם של תנופה, הננו
נוכל-מקום מוזהרים להתנהג בדרך כבוד ונמוס,
להלחם על הרע והחטא ולא על רעים וחוטאים,
שאולי אינם במציאות אחרי הצירוף הגדול של
גלותינו הארוכה, אולי הם שוגגים, אנוסים או
מוטעים, ואולי יש בעומק החושך והרע גם-כן
גרגירי אורה וטובה. ועל ידי דרכי נועם ונתיבות
כבוד ושלוש נוכל הרבה יותר לתקן ולהציל מאשר
עלידי משטמה וקינטוריה. (אגרות, ח"ב, עמ' רע"א)

אולם ביסוד כל דרך המאבק ודרך הקירוב מוגנת היתה
אצל הרב האמונה באחדות האומה. אחדות שכלפי חוץ היא
נראית לקויה מרבה מחלוקת וריב, אולם ביסודה היא מקיפה
וכוללת את כל בני העם.

סמוך לעקבא דמשיחא מתרבה סגולת האחדות
באומה, המעשים הטובים והדעות והאור האלקי
הנמצאים בצדיקים פועלים על קדושת הכלל יותר
מבשאר הזמנים. טמונה היא סגולה זו במטמון
של קטיגוריא ומריבות, אבל תוכו רצוף אהבה
ואחדות נפלאה שמעוררת הרגשה כללית לצפיה
לתשועת הגוי כולו. (אורות, עמ' רע"א)

ולא על רעים וחוטאים: עיין ברכות דף י'. מי כתיב חוטאים? —
חטאים כתיב. כיון דיתמו חטאים ורשעים עוד אינם. „שיכלה ביצר
הרע“. הצרוף הגדול: הויכוח של יסורי הגלות הסירו מישאל אנשים
חטאים שמגמתם היא החטא לכשעצמו. עומק החושך והרע: גם בתוך
הרע גנוזות נקודות אור. „העלאת נצוצות“ הטמונים באפלה.
טמונה היא וכו': בתקופה הסמוכה לבא המשיח מתגלות מריבות
וקטיגוריא בין חלקי העם, אבל בתוך מטמון זה, טמונה סגולה, שמתחת
לפני השטח היא מתרבה וגדלה — סגולת האחדות. סודו של פרדוס
זה, מריבות ואחדות, בנסיגנות אחרונים של החושך, להתגבר על האור
המתחזק והולך, ומגיס את כל הצללים.

שיחה ד

חופש הדעות והסובלנות

ראשי פרקים:

הבעיה בימינו.

הבחינה הלאומית של חופש הדעות.

הסובלנות ורצון ד'.

הסובלנות והקנאות.

ההתלבטות בין הסובלנות והקנאות.

הסובלנות בחיי הפרט.

1. הבעיה בימינו

חופש הדעות והסובלנות ההדדית — אלה הם עקרונות המקובלים בימינו בחברה הדמוקרטית. אולם האמונה הדתית מחייבת את אמיתותה של הדעה הדתית בלבד. השאלה העומדת בפני המאמין בדורנו היא: מה ההשקפה הדתית על עקרון הסובלנות?

הרב החל לדון בבעיה זו מיד עם עלייתו לארץ. הוא פרסם אז מכתב גלוי "לאחינו הצעירים היושבים על אדמת הקודש", ובין השאר כתב בו:

עם אהבתי ללמוד וללמד את יסודי הדעות שלנו, רחוק אני מלדרוש שלטון על דעותיו של איזה איש שיהיה, שהוא בימינו דבר שאינו נשמע.

(אגרות הראיה ה"א. עמ' י"ח)

תלמידו של הרב, הד"ר משה זיידל, שאל את רבו למשמעות דבריו, ועל-כך ענה לו הרב:

אשר שאלת על דבר לשוני במכתב הגלוי, שאיני דורש שום שלטון על הדעות, אם הוא מפני

[נא]

ההכרח או שכן הוא גם־כן על־פי דין תורה. הנה בלשוני לא נמצא מקום לשאלה, שאמרתי "מפני שהוא בימינו דבר שאינו נשמע". ממוצא דבר הרינו למדים, שאם היה נשמע היה מקום לדרישה כזאת אלא שהענין תלוי בהרים הגדולים של עיונים, שצריך לבאר הגדר שלו.

(אגרות ח"א עמ' י"ט)

דברי הרב מתייחסים אל דברי הגמרא ביבמות דף ס"ה ע"ב: "כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע".
(על השקפת הרב ראה "הסנגוריה במשנתו של הרב קוק" מאת הרב בנימין אפרתי).

2. הבחינה הלאומית של חופש הדעות

בתשובתו לד"ר זיידל מבאר הרב את דעתו על חופש הדעות מן הבחינה הלאומית:

נראה בעיני ההלכה של חופש הדעות, שהיא מתאמת בזמן הזה לרוב בעלי הדעות שבעולם, עד היכן יגיעו גבוליה על פי השכל.

שמה תאמר שאין לה גבול, לא תוכל כלל לומר כן. האחד — שאין לנו אפילו מדה אחת בעולם שלא תהיה הקיצוניות מזיקתה, ועוד: טבע הענין מחייב שיש גבול לחופש הדעות, שאם לא יהיה שום גבול, כל אחד יפרק עול כל מוסר מוסכם, עד שיגיע בבינתו הפרטית לסוף הדעה על מה הוא עומד, ואז תמלא כל הארץ נבלה... אם־כן למשל שיטכים אדם בלבבו שאין שום עול ברציחה, הוא ודאי חטא, שאם ההסכמה הזאת תפריח יהרס קיום העולם, וכן כיוצא בזה.

על-כן אנו למזים שיש גבול לחופש הדעות, אלא הדבר הקשה הוא צמצום הגבול. ומסתבר שאין הצמצום יכול להיות שוה בין כל חברה אנושית, כי למשל ההסכמה הגמורה בלב שאין שום הפסד ללכת ערום בשוק, למי שמסכים כן, וטוען שיתני-הגו כן בפועל, הוא חטא אצלנו, וראוי להיות חטא, ואיננו חטא אצל הפראים שבאיי גוויניא, למשל. וכיון שעל-כרחך יש הפרש בין חברה לחברה, לא יעמוד ההפרש על מקום אחד, רק יהיה הולך ומתחלק לפי ריבוי התנאים.

וביחס לאמונה יש הפרש גדול בזה בין ישראל לעמים. אם היה שום עם עולם שעיקר הוויתו בתור עם וקיונו יהיה תלוי באיזו דעה, אז היתה רשות גמורה וגם חובה שביחס לזאת הדעה לא ימצא בקרבו חופש הדעות. כי אין זה חופש כי אם עצלות להגן על עצמה, בשביל איזו נטיה של גירוי עצבים מאנשים פרטיים. אמנם לפעמים ימצאו יחידים, שיוכלו למרוד באומתם, כשימצאו שאתה הדעה המאגדת ומקיימת את אומתם, היא מזקת לכלל האנושות, על כן יפקירו את האומה בשביל האמת.

אבל כל זמן שתהיה הדעה המחזקת את אומתם דעה בלתי מפסדת כל, וקל וחומר כשתהיה עוד דעה מועלית חוץ לגבולה, ולגוף האומה תהיה יסוד חייה, אז אין שום מקום לסבלנות, והסבלן בזה ראוי לבזיון פנימי מכל האומה וגם מכל האדם.

(אגרות ראיה, ח"א עמ' י"ט-כ')

הרב ניגש לניתוח הבעיה מתוך הנחה ש"חופש הדעות" הוא מן הדעות המקובלות בעולמנו, אלא שתוך כדי ניתוח הוא מגלה, שיש להסתייג מכלל זה מכמה בחינות. לחופש זה יש הגבלות, שעה שהוא נוגד את ההנחות הראשונות של החברה האנושית, כגון מניעת החופש לרצות. מאידך, במידה מסוימת הוא יחסי. יש חברות בהן מעשה מסוים יראה כנוגד את הנחות היסוד המקובלות, ואילו אותו מעשה יחשב כנורמלי והגון בחברה אחרת.

על סמך שתי הנחות אלה טוען הרב: אדם החותר תחת יסודות קיום מדינתו, דרך משל, על-ידי ריגול, אינו יכול להציל את נפשו בטענת "חופש הדעות"; גם המצדדים הגדולים ביותר בחופש זה שוללים אותו, שעה שהוא פוגע ביסודות ראשוניים של בטחון החברה ושלום אנשיה. לכלל זה יש יוצא מהכלל. אם היחיד המשכיל הגיע לידי מסקנה, שיש צורך למען האמת לכלות את החברה, בה הוא חי. לדוגמה: אם אדם מערבות הג'ונגל, שהתחנך בעולם התרבותי יסגיר למאסר את בני שבטו אוכלי האדם, אנו נדאה את מעשיו כחיוביים, מאחר שהוא פועל למען האמת, אולם אם יקום אדם מתוך העם ויערער את יסוד קיומו של העם (בלי הצדקה של טענת חיפוש האמת) ברור שבמקרה כזה אין להשתמש בטענת חופש הדעות אלא לפלוט את הטוען מגוף העם והחברה לחלוטין. בנקודה זו פונה הרב לצד הישדאלי של הבעיה.

על כן כאשר אין עוד אומה בעולם, שההודעה של שם השם יתברך בעולם, בתור אלוהי העולם, שומר הברית והחסד וכל ארחות הצדק, שהם מדותיו של הקדוש ברוך הוא יהיה יסוד חייה הלאומיים, ותנאי מיוחד בתקומתה על ארצה וכוננות ממשלתה. על-כן מי שגורם בדעותיו, ומכל-שכן במעשיו, רפיון לדעה שמחיה את האומה הוא פושע לאומי, שהסליחה לו היא אולת.

ובכל העולם אין לנו דוגמא בזה. אין התוכן
הלאומי של כל אומה ולשון שבעולם קשור כלל
בטבע הווייתם עם דעת שם ד' בקרבה ובעולם.
(אגרות, ח"א, עמ' כ')

3. הסובלנות ורצון ה'

זאת השקפתו העקרונית של הרב, אולם בצד השקפה
זו קיים גם הכלל שמצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע, ואף
כלל זה יש לו משמעות עקרונית:

עצת ד' שהפליא עצה הגדיל תושיה — שכפי אותו
המיעוט שכוחות האומה מתמעטים, כן יהיה נגרע
כח היכולת, ומניעת היכולת היא לנו לעדה על
חפץ ד'.

ומניעת החפץ יש לה הרבה דרכים, לפעמים מניעה
מעשית כמו יראת מלכות וכיוצא בזה, ולפעמים
מניעה רוחנית, שמהם היא גם-כן המצוה שלא
לאמר דבר שאינו נשמע. וכשישנן מניעות כאלה,
הננו מרוצים בזה, מפני שאנו מכירים, שכך הוא
רצון ההשגחה העליונה בעיתים כאלה. (שם)

חוסר האפשרות להוכיח עדות היא שכך הוא רצון ד'.
רצון ד' בא לידי ביטוי בכמה דרכים: על-ידי מניעה
חיצונית או על-ידי מניעה פנימית ורוחנית.

לדברי הרב רצוי להשוות את דברי הרמב"ם (הלכות
ממרים): "מאחר שנתפרסם שהוא כופר בתורה שבע"פ
מורידין אותו ולא מעלין... כל ההורג מהן עשה מצוה גדולה
והסיר מכשול; במה דברים אמירים באיש שכפר במחשבתו
ובדברים שנראו לו, אבל בני התועים האלה ובני-בניהם
שהדיחו אותם אבותם, הרי הוא כתינוק שנשבה ביניהם

כוח היכולת: האפשרות להוכיח ולכוין לדרך הנכונה. מניעת
החפץ: אי האפשרות למלא את רצון ד'.

וגדלותה, ואינו זרין לאחוז בדרכי המצוות, לפיכך ראוי להחזירן בתשובה, ולמשכם בדברי־שלום, עד שיחזרו לאיתן התורה". וכן רצוי להשוות את דברי בעל חזון איש (הלכות סנהדרין): "ונראה דאין דין מורדין אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלוייה כמו בזמן שהיו ניסים מצויין, והכופרים אז בנליזות מיוחדת בהטיית היצר להפקרות ואז היה ביעור רשעים גדרו של עולם. אבל בזמן העלם שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה ההורדה גדר הפרצה, אלא הוספת הפרצה שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלמות ח"ו, וכיון שכל עצמנו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שדינו מגעת".

4. הסובלנות והקנאות

הרב נתן את דעתו אף לצדדים המעשיים של הבעיה: כיצד יתכנו חיים משותפים בין פלגי העם, שאין ביניהם מכנה משותף של קיום תורה ומצוות.

...אנו כוללים שני זרמי־רוח שמבלעדי המחשבה הרוממה (על אחדות האומה וכלליותה) עומדים במצב של שני הפכים שאינם יכולים להתאחד: הקנאה הקדושה, קנאת ד' ותורתו... והסבלנות המתונה, המלאה רוח־חסד ודרכי שלום, המושכת חוט של חן ונועם על כל טהורי לבב החנונים בה... מתוך האהבה העמוקה והעליונה שאנו אוהבים את עמנו הגוי כולו, ואנו חרדים בכל לב לגורלו ועתידו, הננו שואפים ליתן את רוח ד' על כל צאצאיו, ומתוך כך יש לנו כח־סבל גדול מאד, לבוא במשא־ומתן עם כל פלגות עמנו ועם כל יחידיו, לתמוך בכל ענין שהוא מסבב אמוץ־ידיים ועוז רוח לישראל.

(אגרות, ח"ב, עמ' ע"ח)

... סבלנות נדרשת מאד לקבוץ אורגני אנושי ...
תנו בזה יד לסבלנות ולעונה, לגבורה ולעבודה
מעשית, חברתית, מדינית חפשית, שתתהלך ברח-
בה בישראל ותתבלט יפה בכל צביוני חייה בארץ
ישראל. (אורות, עמ' ג"ג-ג"ה)

אולם עם כל המעלות הרבות שיש לסובלנות, יש להזהר
מפני התכונה המיישנת והמרדימה שיש בה; דהיינו, האדם
מוכן מראש לסבול את דעות הזולת, מבלי להתמודד אתן,
ומתוך כך אין הוא מבהיר את עמדתו, ונמצא שהסובלנות,
לא זו בלבד שאינה מפרה את מחשבתו, אלא "מפילה עליו
תרדמה".

גדולה מאד היא השבתת השלום הבאה על-ידי
סכסוכי דעות ופירודי מושגים, המביאה בהכרח
לידי מעשים סותרים ומעוררים שנאה. טעות
מוחלטת היא ביד האומרים שצריך להניח את
היד מאי-השווי של הדעות, להניח אותן ביד
הסבלנות הרחבה. הסבלנות תוכל לכל היותר
להשקיט מעט מריבה מעשית ורותחת, אבל לא
תוכל לקשר את הלבבות ולאגד את החיים.
הסבלנות נועדה להשלים בין אותם חילוקי הדעות,
שהם ראויים להמצא מצד הטבע האנושי הבריא
ש"כשם שאין פרצופיהם שוים, כך אין דעותיהם
שוות", אבל חלילה לה מלהיות הסיבה הגורמת
לעצלות בזכוך הדעות והארתן, עד שתגן גם על
הדעות המזיקות והבוסריות. (הזון-הגאולה עמ' ק"ו)

השבתת השלום : בטול השלום. להניח את היד : להמנע.
"כשם שאין פרצופיהם וכו' : ירושלמי ברכות פ"ט ה"א. בוסריות :
מושג חשוב בהשקפת-עולמו של הרב. גם בענין הנראה לבו פסול —
יש יסוד אמיתי שלשמושו המעשי הוא זקוק ללטוש, "זכוך" כיון שהוא
"בוסרי", לא בשל וסעון "הארה".

אתר דעת - מכללת הרצוג

הדרך הישרה, על סמך הדברים הנ"ל, מוסברת בהמשך
דברי הרב:

הרפואה קרובה היא לנו: "תלמידי־חכמים מרבים
שלום בעולם". וכדי להרבות את השלום, צריך
כמובן שיהיו תלמידי־חכמים מרבים את פעולתם
על כל אותם המקצועות, שיש בהם גורמים
להשבת את השלום.

... אם רק נמלא את תפקידנו התורני כראוי,
בבירור הלכות הדעות ושרשי מושגי היהדות
היסודיים, לפחות כפי אותה המידה הצריכה
לאגד האחדות של האומה ושיגוב כוחה בפעלים
כלליים, אז נוכל לבוא לידי אותו המעמד הטוב,
שלא נצטרך להשתמש במידת הסבלנות המישנת
ומפילה תרדמה, כי אם במידת השלום הער והחי-
כדי ליישר את המוחות אחרי שכבר נתעקמו,
להסיר את הטינא שבלבבות אחרי שכבר נפגעו,
צריכים תלמידי־חכמים להיות מופיעים בהארה
גדולה, עד אותה המידה שהשלום יהיה הולך

ת"ח וכו'. דברי הגמרא בברכות ס"ד ע"א על תפקיד תלמידי
החכמים המרבים שלום בעולם מוסברים ב"עולת־ראיה" ח"א עמ' ש"ל.
שם כותב הרב כי למרות שתלמידי חכמים המתנצחים בהלכה, מונעים
לכאורה את השלום והאחדות, כי כל־אחד מאיר את הנושא מזוית
אחרת ונמצא שמתרבה מחלוקת בעולם — אע"פ כן בא שלום עלידם,
כי "רבויו של שלום הוא שיתראו כל הצדדים וכל השיטות, ויתבררו
איך כולם יש להם מקום, כל־אחד לפי ערכו מקומו וענינו".

המקצועות שיש בהם גורמים וכו'. הכונה לבעיות האמונה והמחשבה
שמסביב להן נטושה המחלוקת. כפי אותה המידה וכו'. ישנם מושגי
יסוד ביהדות שעליהם צריכה לבא הסכמה מכל חלקי העם, כדי לחזק
את כח הכלל (שיגוב כוחה) שיתאגד לבצוע משימות המשותפות לכולם

[נח]

ומתעלה, עד שכל החילוקים יובנו בערך התאמתם,
והתוך האחדותי המאגד את הכל לאגודה אחת
יוכר ויובלט היטב.
(חזון הגאולה, עמ' ק"ז)

5. התלבטות בין הסובלנות והקנאה

בין כתביו של הרב נשתמרה תעודה אחת המעידה על
התלבטויותיו בבעיית המתח בין הקנאה והסובלנות. הדבר
אירע בערך בשנת תרע"ב, לפני פרוץ מלחמת העולם הרא-
שונה. במסגרת "כבוש העבודה" נעשו נסיונות לכבוש אף את
השמירה הערבית ולהפקידה בידי שומרים עבריים. שומרים
אלו נמנו על תנועת העבודה, ומביניהם נפלו חללים. הסופר
אז"ר, אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ, ערך קובץ "יזכור" לזכרם
של ההרוגים, וביקש את השתתפותו של הרב, שהיה אז רבה
של יפו. בתשובה לבקשה זו כתב הרב מאמר בשם "על
במותיגו חללים", אלא שמפני חריפותו לא הופיע בקובץ,
וכנראה מתוך התייעצות בין אז"ר והרב. בשנת תש"ה,
במלאות עשר שנים לפטירת הרב, מסר בנו הרב ר' צבי
יהודה קוק, את המאמר לפרסום בקובץ "זכרון", לזכרו של
הרב ("סיני" אלול תש"ה). הקטעים הבאים לקוחים מתוך
מאמר זה, אך חלוקתם וכן הכותרות אינם מופיעים במקור,
ונקבעו כאן כדי להקל על העיון.

היסורים הכפולים שבכתובת הדברים

שאלה קטנה שאלת ממני, שאלה כזאת אשר אדם
שאינו סרבן שכמוני בודאי, חושב אתה ובצדק,
שימלאנה תיכף ומיד בזריזות של קורת־רוח; דמעה
אחת, לתוך נאד של הדמעות, על חללי בת עמנו.
נאד חדש, ודמעות חדשות, על חללים חדשים,

(בפעלים כלליים). יובנו בערך התאמתם: האמת היא שאין חילוקים
מהותיים במושגי היסוד של היהדות, ואותם חילוקים מדומים, ימצאו
מותאמים איש לרעהו, ע"י הבהרה ולבון. תוך אחדותי: התוכן הפנימי
המאחד.

על חללים צעירים ורעננים, שנשפך דמם בידי בני נכר פה בארץ האבות. ולא סתם צעירים, אלא צעירים בעלי לב ורגש, בעלי נשמה שלהבית, שבאו לשם תחית האומה והארץ, שמאסו בכל אידאלי החיים, ובחרו להם את האחד — להבנות בבנין האומה, בשובה אל אדמתה. ולבני ציון היקרים כאלה, שנחשבו לנבלי-חרש, איזה לב לא ימס ואיזו עין לא תרד דמעה!?

אמנם, אם חושב אתה, סופר נכבד, שבלא כל יסורים ודכדוכי-נפש נוראים אוכל ליתן לך את דמעתך, יש כאן איזה העלם-דבר, שאנכי, שאינני מן המעלימים את מחשבותיהם, אספרה לך דברים כהווייתם. ויוכל להיות שגם על מכאובי הנורא הזה גם-כן יש להזיל איזו דמעה, והיתה גם הדמעה הזאת מתערבת ועולה בלולה, אל תוך הנאד החדש הזה. כי מכאובי זה איננו מכאוב פרטי, מכאוב הוא הבוקע ועולה מתוך נשמתה של האומה, החשה את שברה הגדול כיום.

מעלתם הרוחנית של החללים

לא נזדמן לי הדבר לדעת את הצעירים הללו, אשר נפלו חלל בעמדם לעבוד את עבודתם בארץ-ישראל בתור חלוצי התחיה הלאומית, לפי הלך רוחם. מהאחד (ברל) אשר נזדמן הדבר שהיה לפני איזה

ולבני ציון היקרים וכו': ע"פ איכה ד' ב': איכה נחשבו לנבלי-חרש. ועולה בלולה: הדמעה על כאבי, מתערבת ומתבוללת עם הדמעות הנכנסות לנאד החדש.

מהאחד אשר נזדמן וכו': אמו של ההרוג — בן חדרה — הביאה אחר פטירתו לבית הרב את ספריו, „קבלה לשחיטה“, מספר חלפי שחיטה וכו'.

דין ודברים על אודות עזבונו, נוכחתי לדעת ע"י מכתביו ותעודותיו, שהיה צעיר נחמד, בעל כשרון מצויין, בן-תורה, מטפוסם של החשובים שבבני-הישיבות, בעל לב טהור ונפש עדינה, בא לא"י בכל חס לב של האהבה הלאומית ותחית העם והארץ. בשעות אשר חי אחרי היריה, בעת אשר ידע ברור שהוא הולך למות, הביע במנוחה שנפשו שוקטת, כי מת הוא בעד עבודת התחיה הישראלית בארץ-ישראל.

הלב הצעיר ההומה למראה החיים העליזים שה-אירו אליו את תקותם, הניטלים ממנו, ולזכר אם שכולה, שהוא כל נחמתה בחשכת חייה המרים, מצא מרגוע ברגעי הפרפור בין החיים והמות—ברעיון שהוא מת בעבודה לשם תחיה לישראל בארץ-ישראל. למראה נורא זה, לנשמה עליונה כזאת, שמים וארץ יחדו יענו: קדוש-בלא-ספק, פחות או יותר בערך זה היתה מדתם של יתר החללים: "מי יתן ראשי מים, ועיני מקור דמעה, ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי".

איסור ההספד לפורקי עול תורה

אבל "דום", קורא קול מאחרי, את מי אתה מספיד? אמנם מעשיהם של אלה ההרוגים סתומים, ואין אתה רשאי אולי לספר אחרי

הביע במנוחה: את הרגשות, שנפשו שוקטת.

קול מאחורי: את הפסוק בישעי' ל' כ"א: „ואזניך, תשמענה דבר מאחוריך“, דרשו בבבלי מגילה ל"ב: מגין שמשמשין בבת-קול, ובירושלמי שבת פ"ק ו' ה"ט: הולכין אחר שמיעת בת קול. מעשיהם של אלה: לשון הרמב"ם בהלכות עבודת יום-הכפורים פ"ק א' הלכה ז': לפי שחשדו למי שמעשיו סתומין.

מיטתם, אבל הלא ידעת את מרביתו של הפועל הצעיר, בארץ-ישראל, את יחוסו לכל קודש בישר-אל ובאדם. קרא אתה בפיך שמא שכחת, או שמא לא למדת, את האמור (במסכת שמחות פרק ב' הלכה י'): "כל הפורש מדרכי ציבור אין מעסיקין עמו בכל דבר, אחיהם וקרוביהם לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ואוכלים ושותים ושמחים שנאבדו שונאיו של מקום, שנאמר הלא משנאיך ד' אשנא, ובתקוממיך אתקוטט, תכלית שנהא שנאתים לאויבים היו לי". והכאב הולך ומתגדל, ומלחמת הרוח הטרגית עולה עד מרום קצה, למקראם של דברי הרמב"ם, המתגלמים בצורה יותר ברורה (פרק א' מהלכות אבל הלכה י', והובאו בשולחן-ערוך סימן שמ"ה סעיף ה'). "כל הפורשים מדרכי צבור, והם האנשים שפרקו עול המצוות מעל צוארם, ואין נכללין בכלל ישראל בעשיית המצוות ובכבוד המועדות ושיבת בתי כנסיות ובתי מדרשות, אלא הרי הן כבני חורין לעצמן — אין מתאבלין עליהם, אלא אחיהם ושאר קרוביהם לובשים לבנים ומתעטפים לבנים, ואוכ' לים ושותים ושמחים, שהרי אבדו שונאיו של הקב"ה, ועליהם הכתוב אמר הלא משנאיך ד' אשנא".

ואתה, חביבי, צא ופרנס ועשה שלום בין רגשי הלב, והשקט את המלחמה הסואנת כים זועף.

הפועל הצעיר: מפלגת הפועלים בארץ-ישראל בתקופה זו. קרא אתה בפיך: לשון המשנה ביומא פרק א' משנה ב'. כך אמרו זקני ב"ד לכהן הגדול, הרב — כהן היה. המתגלמים בצורה יותר ברורה: הדברים נתקבלו להלכה מחייבת.

קנאותה של ההלכה

והאומה העזה שבאומות קנאית היא ונוקמת, נוקמת היא בקנאה קשה כשאל מעוכרי חייה, לא תשא פני כל, את אחיה לא תכיר ואת בניה לא תדע. עוד חי בלבה קול הכרוז של הרועה הראשון: "כה אמר ד' אלוקי ישראל, שימו איש חרבו על ירכו, עברו ושובו משער לשער במחנה והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו". יודעת היא האומה, בידיעה פנימית, אינסטינקטיבית, שאינה חסרה גם אצל בעלי-החיים כולם, ש"הפורשים מדרכי צבור, שהם כבני חורין לעצמן כבני בלי דת" (לשון ה"שולחן-ערוך") ממיתים הם את נשמתה, נוטלים הם ממנה את המזון המחיה אותה, המשיב את רוחה – הם הנם אויביה, אויבי נשמתה, שונאיו של מקום, שונאי ד' אלוקי ישראל השוכן בקרבה, שהוא אל-חייה. ובזעם תקפוץ רחמיה למען עמדתה וקיומה – כדי להחזיק את נשמתה לדור דורים.

למוד-זכות על פורקי-העול

אמנם יש נטף של איזה עסיס, שהוא יכול להחליש את הארס המרי. אם על דבר היחש הזועם שבין ישראל לעובדי-האלילים באה התרבות אשר פעלה

העזה שבאומות: ביצה כ"ה ע"ב: שלושה עזין הן, ישראל באומות. בקנאה קשה: ע"פ שיריהשירים ח' ו': קשה כשאל קנאה מעוכרי חייה: ע"פ מלכים א' י"ח י"ז: עוכר ישראל. את אחיה וכר': ע"פ דברים ל"ג ט': ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע, כדרשת חכמים על מעשה העגל בקריאתו של משה-הרועה. ידיעה פנימית וכר': הרגשה ראשונית של הפץ הקיום המשותף לאדם ולבעלי-החיה, ההלכה, ובסוחה בספרי הפוסקים, הם הפה והמבע לרגשות האומה. ידיעת האומה מתנסחת ב"שולחן-ערוך".

את פעלה על גוי ועל אדם והיא גרמה שתצא מכוחה הוראה כזאת: "אומות העולם שבחורל, כלומר שבזמן־הזה, לאו עובדי עבודה־זרה גמורים הם, אלא מעשי אבותיהם בידיהם", כלומר, נחלש התוכן האילי המזוהם והמסואב. אמנם אין חיים ואין טהרה במקום שיש שריד למות ולטומ־אה, אבל הזוהמא היותר מסואבת כבר פסקה, והחיים הולכים ומתבסמים, הולכים ומתקרבים להאידיאלים הטהורים של "ומלאה הארץ דעה את ד'".

בחוגנו הפנימי הדברים יכולים להיות נאמרים ביותר חוס־לב: "הפורשים מדרכי־צבור שבזמן הזה לאו פורשים מדרכי־צבור גמורים הם, אלא מעשה תקופת ההתבוללות בידיהם". הזוהמא של ההת־נכרות בכל עומק טומאתה פסקה מהחוג של הדוגלים בשם האומה וחפץ תחייתה וגאותה. הגרעין של התחייה הלאומית כולל בתוכו, באופן טמיר עובריולוגי, את כל סעיפי החיים, המעשה והרעיון, שמקורם הוא מקור נשמת האומה. תואר החולשה של תכונת הדת, הנובלת בעמים, ודלדול החיים שבישראל בגולה, שדלדל את מכוון חיי הקודש והחול של האומה, וטשטש את צורתם הבהירה — הוא סינף את ציור החולשה והנבילה,

אומות העולם וכו': חולין י"ג ע"ב, ושם הנוסח: „נכרים שבחוצה לארץ לאו עובדי עבודת כוכבים הן, אלא מנהג אבותיהם בידיהן".
 חוגנו הפנימי: בתוך המעגל, החוג, הלאומי, ביחס שבין ישראל לבין עצמם. עובריולוגי: עובר, דבר הנמצא בתחילת ברייתו ועדיין לא יצא לאויר העולם, בדומה למילה הלועזית „אמבריולוגיה" שמשמעה מדע העובר. סינף — עשה סינף, צירף, חבר.

השנואה על דור חפץ באומץ ופריחה, אל כל קדוש ומרום, והוא שגרם להשפלת־הרוח ולעבדות נוראה שתתפשט ביחד עם צללי החלומות של הגבורה וההתנערות.

דברים אלה משקפים את המאבק הפנימי המתחולל בנפשו של הרב. ההלכה "הקנאית" תובעת כי יקוב הדין את ההר, והרב בודק במקורות ההלכה את היחס ההלכתי הנכון לעובדי התורה בניסיונות הקיימות.

במקרא אנו מוצאים הלכות חמורות ביחס לעבודה־זרה ומשמשיה. כנגד זה, מוצאים אנו בכמה מקומות בגמרא שיש מעובדי־האלילים שאין דינם כעובדי ע"ז גמורים מכיון שמחזיקים הם במנהגי אבותיהם. השנוי הזה מוסבר לפי דברי הרב בהשפעתה של תורת ישראל, שהקתה את חודיה הארסיים של האלילות "נחלש התוכן האלילי המזוהם". (להבנת־יתר עייך בחוברת ב' עמ' כ"ח ועמ' ס"ט"ע'; המושג התבססות — במובן של התעדנות, התחנכות, השתפרות, מופיע בשני המקומות). אין מתוך כך להסיק שתרבות האומות נטהרה לחלוטין, אלא שיש בכך עדות וסימן לתהליך האוניברסלי של הגברת "דעת ד"'.
בהסתמך על ההנחה ההלכתית המבדילה באסורי עבודה־

זרה לתקופותיה השונות, מסיק הרב מסקנה חשובה. ההלכה שדנה על דחייתם של הפורשים מדרכי־צבור, וגזרה עליהם סילוק מכלל האומה, התייחסה לאותם פורשים שהתנכרו לחלוטין מכל יחס לעם ישראל, שהתבוללו בין הגויים, ואבדו כל זיקה לצבור הישראלי. אולם פורשי דורנו, הרי דורשים את טובת הכלל, לפי דרכם, ודואגים את דאגת האומה, ומשום כך לא יחול עליהם הכלל הדוחה אותם מחוץ לגבול ישראל. יתר־על־כן: בעצם הרצון והתשוקה להיטיב עם כלל־האומה מונחת ההזדהות עם עולמה הרוחני — "מקור נשמת האומה"; נמצא שההזדהות עם הלאומיות הישראלית היא במעמיקה הודעה עם דת ישראל.

אתר דעת - מכללת הרצוג

פורקי העול בהווה

שוגגים הם הצעירים המתרפקים על אהבת האומה וחפץ תחייתה, כשהם מתרחקים ממקור חייה ברעיון ובדרכי החיים, וחלילה לנו לדון את השוגג כמזיד. הפורשים מדרכי-צבור שבדורות הראשונים, כשם שהחריבו את האומה, בפועל-כפיהם ובהלך-רוחם, כך היתה כוונתם וחפצם. הפורש מדרכי-צבור המצוייר בדברי הרמב"ם (פ"ג מהלכות תשובה הלכה י"א) הוא גם פורש כזה "שלא עבר עבירות אלא נבדל מעדת ישראל, ואינו עושה מצות בכללן, ולא נכנס בצרתן, ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ וכאילו אינו מהם". כמובן אין אנו יכולים כלל להעלים עין מהצד של הפרישה מדרכי-צבור של "אינו עושה מצות בכללן ולא מתענה בתעניתן", אבל עם זה יש לנו קורטוב של נוחם, כי בנינו אלה, אם כי נדחים הם, דחיון-רוח נורא מאד, הם נכנסים בכל מלוא נשמתם בצרתן של הצבור, הצרה האומית נוגעת עד נימילבם היותר פנימיים, ובשום-אופן לא יחשבו בלבם שהם בכלל "כאילו אינו מהם".

קריאה לתשובה לאחים שנואים-חביבים

אמנם אין הדעת מתקררת עדיין לגמרי, הקצף העז של האומה איננו מתפייס כל צרכו מכוחן של חילוקי סברות שבין פורשי-מדרכי-צבור קמאי

דחיון-רוח: נדחים ודחויים הם מבחינה רוחנית. הצורה האומית של האומה.

הקצף העז וכו': חוזר כאן הרעיון הנזכר בקטע "קנאותה של ההלכה", שרצון האומה מוזהה עם נסוחה של ההלכה. חילוקי סברות וכו': יתכן שהשמוש בבטוי זה מדגיש את הסברה שבדבר, ולא את

ובתראי הגרעין נמצא, אבל המכאוב לא נסתלק
בזה, סוף כל סוף המצב נורא, המעשים זרים,
המחשבות הזרות, דוקא, האדיקות של רוח דוקא
זר, עושה שנות ומרבה חורבן ומשטמה נוראה-
האומה יכולה לשנוא כשם שהיא יכולה לאהוב,
ושנאתה אוי כמה מרה היא, כמה מכאבת. הגיע
זמן לשים קץ לטרגדיה איומה זו ע"י שינוי-ערכים
של תשובה, הגיע הזמן לתור דרכים ומחשבות
חדשות-עתיקות, להעלות על לב לפחות, אולי
צריך לכפור בכפירה, אולי אין המחשבות הללו,
שאתם כל-כך מחזיקים אותן לודאיות, ברורות,
אולי אין ארחות-החיים המנותקים מכל אוצרה
של האומה הולמים עם תחייתה והקמת דגלה,
שכה חפצים בה אותם האחים השנואים-וחביבים.

בני מזל לדמעות

אמנם לאושר-אסוננו אנו יכולים להספיד כחפץ
לבנו, על החללים החביבים הללו, מבלי להתחשב
כלל עם הרוח הזר המרחף על דגל בני גילם.
אלה החללים החביבים, מלבד מה שאיני יודע
את פרטיותם, הם זוכים ביקרא דשכבי, מתאבלים

ההלכה המאוששת, הודאית. עדות לספקות של הרב עצמו. קמאי
ובתראי: ראשונים ואחרונים, בדורות קודמים ובדורנו. הגרעין: של
הנוחם. יכולה לשנוא וכו': כמאמר במסכת שמחות ובדברי הרמב"ם
לעיל קטע ג'. האחים השנואים והחביבים: כדברי בעל ה"תניא" בפרק
ל"ב: "שמצוה לשנאותם, מצוה לאהבם גס-כן ושתיהן הן אמת. שנאה
מצד הרע שבהם ואהבה מצד בחינת הטוב הגנוז שבהם".

אושר אסוננו, בני מזל לדמעות וכו': בטויים אירוניים מלאי-כאב.
יקרא דשכבי: כבוד הנפטרים. המושג ההלכתי בדבר ההספד.

עליהם ומספידיים אותם לא לבד מתוך הרגש הליבי, אלא גם מתוך ההלכה, גם אם היו, חלילה, כמרבית ההמון של הפועל הצעיר באורח החיים והדעה.

בני מזל אנו לדמעות, מוצלחים אנו שהבנים היקרים הללו נהרגו בידי נכרים. החמלה הלאומית מוצאה מכאן את מנוחתה. למראה האסון האיום גם הלב המר נמתק. אבל אוי אוי לנו, אם באושר כזה אנו מוכרחים להשתמש. שבים אנו אל ההלכה, שאנו רואים בה את המית האהבה אחרי הזעם העצור: כשנהרג על-ידי נכרים — מתאבלים על הכל.

גם על הנבדלים הגמורים כנפי חסד של אהבת-אם פרושות, אחרי אשר נהרגו בידי זרים. קול ענות חלושה היא זו, אבל את הד נפש האומה הרצוצה ממכאוב הננו מקשיבים ממנה: "יש אומרים שמומר שנהרג בידי נכרים מתאבלים עליו". (שו"ע יו"ד, ש"מ ס"ה בה"גהה).

חלילה לנו להכניס גם את הגרועים שבפורשים — מדרכי-צבור שלנו, האוחזים בידם את דגל האומה וקניניה באיזו צורה שתהיה, בכללם של המומרים הנבדלים וקרועים לגמרי.

כשאנו באים לחשבוננו-של-עולם ברור, אנו שואבים דלי מלא של מים קרים על נפשנו העיפה, ואנו מקשיבים בשימת-לב את האגדה בתלמוד: יוסף

רגש ליבי: הרגש שבלב. חמלה לאומית: כמוסבר למעלה. רגשות האומה מזוהים עם ההלכה. קול ענות חלושה: מכיוון שזו דעה אחת ודחוייה לפי סברת ה"ז. ועיי"ש בש"ך שקיים הלכה זו.

בריה דרבי יהושע חלש, אינגיד (כמעט שמת ויצאה נשמתו, כשחזר לבריאותו) אמר לו אבוה מאי חזית, אמר לו עולם הפוך, ראיתי, עליונים למטה ותחתונים למעלה, אמר לו, עולם ברור ראית, — ושמעתי שהיו אומרים אשרי מי שבא לכאן ותלמוד־דו בידו, ושמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן. מאן נינהו, אילימא רבי עקיבא וחבריו, משום הרוגי מלכות ותו לא, פשיטא בלאו הכי נמי (הא איכא תורה ומעשים טובים) אלא הרוגי לוד. (פסחים נ) ועל־פי עומק חשבוננו של עולם ברור נוכל להקשיב ולשמוע בקול ברמה של רחל המבכה על בניה, הממאנת להנחם, על בניה: תחתונים הללו, אשר מצד ארחות־חייהם של בני־גילם והלך־רעיונותיהם הנם מושפלים כל־כך בעיני המון רבה של האומה, אשר בעד תקותה באו עד כדי מסירות נפשם, כמה הם למעלה, במעלת קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים. ויחד עם הדי־הקול, המחבב את התורה ומעשיה, על ישראל, "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו",

חלש — חלה. מאי חזית — מה ראית. מאן נינהו — מי אלה. אילימא — אם נאמר. ותו לא וכו', ויותר לא מצאו בר"ע מעלה, הרי פשוט הוא שגם בלעדי זה היה זוכה לעוה"ב, שהרי יש בידו תורה ומעשים טובים.

הרוגי־לוד: שנים שמסרו נפשם לטובת כלל ישראל כמסופר בתענית י"ח ע"ב ושם ברש"י, "אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן בגן־עדן". חשבוננו של עולם ברור: בנגוד לעולם ההפוך, לעולם הערכים ההפוכים. תחתונים: בדברי הגמרא הכונה למי שעומד בתחתית הסולם החברתי, מפני שאינו עשיר ומכובד בעולם־זהה. הרב רומז על־כך שהחללים הללו, ראויים למדרגה תחתונה בגלל מעשיהם וזוכים למדרגה עליונה בעולם־האמת בגלל מסירות־נפשם. במעלת קדושים וטהורים: מתוך תפילת "איל מלא רחמים" לעלוי נשמת הנפטרים.

שומעים אנו ברגשי תנחומים "הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן".

בתקוה לנחומים, שגבורי התחיה העתידיים יחיו חיים טובים וארוכים, ולא יהיה שוד ושבר בגבולנו, ויחד עם כל העם המצפה לתשועה, יענו תמיד: בית יעקב לכו ונלכה באור ד'.

(על במותינו חללים" — סיני, תש"ה)

6. הסובלנות בחיי הפרט

כשם שהרב ראה את הסובלנות כהכרחית במידה מסוימת בחיי העם כולו, כך גם ציוה עליה בחיי הפרט, וכך גם קיימה הלכה למעשה. סובלנות זו אינה מתייחסת רק לבעית החיים המשותפים עם החילוניים, אלא מתפשטת כלפי כל ענין ותופעה שבחיים.

אחיו של הרב ר' שמואל קוק כתב אליה, כנראה; בסגנון חריף ביחס לאלה שהתקיפו את הרב על עמדתו בקשר לבעית השמיטה (כידוע, התיר הרב בימיו את העבודה החקל-אית בשנת השמיטה בסיגים מסויימים ועל ידי היתר מיוחד). על-כך ענה לו הרב:

ואתה, שמואל יקירי, אם כי דבריך ישרים וברוח צדק ואמונה טהורה נאמרו, מכל-מקום נכון לנו להרחיב את דעתנו, ולדון לכף זכות את כל האדם, גם בדרך רחוקה ונפלאה. לעולם לא נכון לשכוח, כי בכל מלחמה ממלחמת הדעות, אחרי שהתסיסה עור-ברת, מוצאים המבקרים בכל הצדדים גם אורות וגם צללים... ואם שאנחנו מתאמצים ללחום בעד

שוד ושבר בגבולנו: ע"פ ישעיהו ס' י"ח. בית-יעקב: מתוך ישעיהו ב'. סיסמת אגודת ביל"ו, בצרוף ההשמטה "באור ד'"; צרוף הגורם הדתי לתנועת חיבת-ציון.
1911לאה: בלתי מתקבלת על הדעת.

אתר דעת - מכללת הרצוג

אותם הדברים הקרובים לרוחנו, צריכים אנו שלא להיות מכורים בידי רגשותינו ולדעת תמיד, שגם לרגשות ההפוכות משלנו יש מקום רחב בעולם, ואלקי הרוחות לכל בשר את הכל עשה יפה בעתו. ורעיון זה אף על פי שלא ימנע אותנו מהלחם על הקדוש, האמת והיקר לנו, אבל ימנע אותנו מלפול ברשת הקטנות, הזילותא והקפדנות, ונהיה תמיד מלאים אומץ רוח... ומלא רצון אהיה, אם בכל הזדמנות אשר תגיע לידך תשפיע להניח את הרוחות ולהרים את רגשי הכבוד בסביבה הבאה בחוגך, כיאות לבעלי יושר ובעלי בינה היודעים את תומתם ואת מטרתם הברורה כנכון היום. (אגרות, ח"א עמ' שנ"ד)

בכתבי הרב שנתפרסמו עד כה לא מצאנו תפיסה מרוכזת ומגובשת בשאלת הסובלנות. דבריו נכתבו לעת-מצוא ומתוך תגובה לשאלות מעשיות ולא הגיעה לידינו משנתו הסדורה בנושא זה. אפשר להבחין באגרותיו שהיה נתון למאבק נפשי פנימי בין קנאותו לאמונה ולמצוות ובין אהבתו הגדולה לבני האומה וביחוד לחלוצי התחיה הלאומית ("אחים שנואים-חביבים").

עקרונית חייבים כל בני ישראל לקיים את מצוות תורת ד', אבל בדורנו נוצר מצב של "אינו נשמע" — ומכאן נרמז לנו כי כך רצונו של ד' כי "בעיתים כאלה" יש לנהוג על פי הסובלנות וחופש הדעות.

ואלוקי הרוחות: רומז לדברי רש"י (במדבר כ"ז ט"ז) בהסתמך על מדרש תנחומא: גלוי וידוע לפניך דעתו של כל אחד ואחד — מנה עליהם מנהיג שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו. הזילותא: הזלזול. להניח את הרוחות: להרגיע, להשקט.

[ע א]